

de Walli

gnilleH eb

NR 2 · ZOMER 2008 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

bij het omslag

boven Dirk-Jan Visser fotografeerde in Zuid-Ossetië, waar mensen worden voortgedreven door oude herinneringen en de noodzaak om een nieuw leven op te bouwen.
Zie ook p. 16 ev.

onder Fotograaf Philippe Mc Intyre ging met een klas Amsterdamse schoolkinderen naar het Noordzeestrand en legde hun reacties vast.
Voor de meesten was het de eerste keer aan zee.
Zie ook p. 46 ev.

Kassandra?

— Eind mei kwam GroenLinks bijeen om zich te bezinnen op de toekomst van de partij. Eén van de gasten was Paul Schnabel, de directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau. Hij zag geen oplossing voor de steeds nijpender wordende voedseltekorten en milieuproblemen wereldwijd. Maar, raadde hij GroenLinks, jullie moeten wel blijven wijzen op het probleem. Daarmee deelde hij de partij de ondankbare taak van Cassandra toe, de Trojaanse prinses uit de Ilias van Homeros die van de goden een dubbelzinnige gave ontving: zij kon in de toekomst zien, maar haar voorspellingen werden nooit geloofd. Hoe feller Cassandra de mensen waarschuwde voor een naderende ramp, hoe minder men geloofde dat dit zou gebeuren. De politieke moraal van deze geschiedenis lijkt te zijn: Wie voor Cassandra speelt hoeft niet te rekenen op veel aanhang, want mensen dromen liever weg bij mooie praatjes in plaats van de harde werkelijkheid onder ogen te zien.

Er is echter geen reden om denigrerend te doen over het verlangen naar een rozevingerige dageraad, om in de terminologie van Homeros te blijven. Een politieke partij moet de mensen dan wel niet naar de mond praten, ze kan evenmin volstaan met hameren op problemen en schetsen van doemscenario's, hoe reëel die ook lijken. Het advies van Schnabel lijkt me onbruikbaar: GroenLinks moet niet voor Cassandra spelen. Ze moet juist perspectief geven door te laten zien dat er alternatieven zijn voor milieukatastrofes, honger en andere rampspoed. Door te analyseren wat er precies aan de hand is, en met welke, — misschien voorlopig kleine — stappen er een uitweg kan worden gebaad. In deze Helling wordt hiertoe op verschillende terreinen ook — weer — een poging gedaan.

Erica Meijers

COLOFON

De Helling is een links tijdschrift over politiek en cultuur.

Versijnt viermaal per jaar.

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerenabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899,

t.n.v. tijdschrift de Helling.

Niet voor 1 januari opgezegd

abonnements worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Marius Ernting

Joost Janmaat

Tom van der Lee

Tina Rahimy

Aysel Sabahoglu

Bart Snels

Farid Tabarki

Noortje Thijssen

CORRECTIE Tim Manders

VORMGEVING De ruimte ontwerpers (Mark Schalken)

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 09

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKKEl 'Hellend Vlak' werd wederom verzorgd door Jack van Mildert namens Bureau Groei Door Stilstand (sap@worldmail.nl)

James Scott: "de staat faalt" ⁴

Interview — Jelle van der Meer en Monique Kremer

Kinderporno, pedofilie en de tijdgeest ⁸

— Erik van Ree

THEMA: KAUKASUS — 14 t/m 27

Territory of Desire ¹⁶

Toekomst en verleden in Zuid-Ossetië — fotoserie door Dirk-Jan Visser

Strijd om de herinnering ¹⁸

Oproep van Memorial

Het spook van de revolutie ²²

Georgië na de verkiezingen — Pepijn Gerrits

Zo dichtbij en zo ver weg ²⁴

Armenië en Azerbeidzjan — Leo Platvoet

Van oude bomen en dingen die voorbijgaan ²⁸

Conservatisme in de milieubeweging — Sylvester Hoogmoed

Het altruïsme van GroenLinks ³⁰

Bijdrage aan het toekomstdebat — Paul Lucardie

Wim de Boer: "Vervul het verlangen" ³²

Founding Fathers 3 — Erica Meijers

De kredietcrisis en links ³⁸

— Jasper Blom

Global Casino ⁴²

— Kees Vendrik reageert op Jasper Blom

BEELDBIJDRAGE

Aan zee ⁴⁶⁻⁴⁸

fotoverslag door Philippe Velez McIntyre

RUBRIEKEN

Column Marijtje Denters 7 Wetenschappelijk Bureau 35 Shervin Nekuee 36 Verder lezen 44

“de staat

Een interview met James Scott

Volgens de Amerikaanse cultureel antropoloog James Scott doet de staat meer kwaad dan goed. Plaats hem echter niet in het rechtse kamp. Scott is een anti-planner, een anarchist die het opneemt voor spontaan georganiseerde burgergroepen. Het hoogste doel van de staat moet niet zijn het leven van burgers verbeteren, maar conserveren wat werkt.

De Amerikaanse hoogleraar Scott is in Europa een graag geziene gast in kringen van politici, bestuurders en sociale wetenschappers. Zo was hij dit voorjaar in Nederland de hoofdspreker op het jaarlijkse bestuurskundefestival, waar als tweede hoofdgast de Brit John Gray op het affiche stond, net als Scott een grote criticaster van maakbaarheid (zie interview in de Helling in de winter van 2004). Jarenlang deed Scott onderzoek naar agrarische gemeenschappen in Zuidoost-Azië en hoe zij uit de greep van het staatsgezag probeerden te blijven. Het viel hem steeds meer op dat de meeste projecten die vanuit hoofdsteden bedacht werden om het platteland te ontwikkelen mislukten. Scott besloot het object van zijn onderzoek te verleggen naar de staat. Wat is er aan de hand met de staat dat al zijn plannen falen en dat zijn burgers zo vaak proberen om aan haar toezicht

faalt”

te ontsnappen? Voor het antwoord op die vragen keerde Scott terug naar het begin van de staatsvorming in het Europa van de achttiende en negentiende eeuw. Hij stelde vast dat besturen altijd gepaard gaat met standaardisering en uniformisering: het land en de burgers moeten gekend, geteld en in kaart gebracht worden. Zo ontstonden namen, maten, standaarden en werd er gemeten en gecategoriseerd. Leesbaarheid was en is een belangrijke voorwaarde voor staatsmacht, zo ontdekte Scott. Pas dan is belastingheffing mogelijk en in het verlengde daarvan politietoezicht, sociale herverdeling, zorgverlening en ruimtelijke ordening. Om de staat te laten functioneren moet de complexe sociale werkelijkheid teruggebracht worden tot behapbare formats. Burgers moeten zich aanpassen aan de logica van wetten, regels en standaarden: van de taal die ze spreken tot de hoogte

van hun nieuwe dakkapel. De moderne staat probeert met de beste bedoelingen het leven van zijn burgers te verbeteren, maar die projecten falen geheel of gedeeltelijk omdat ze uitgaan van een papieren sociale ordening. Daarom zullen burgers zich altijd aan staatsdwang proberen te onttrekken.

In zijn beroemde boek *Seeing like a state* bespreekt hij dramatische voorbeelden van grootschalige mislukte staatsplannenmakerij uit de twintigste eeuw, van de landbouwprojecten in de Sovjet Unie (kolchozen) en Tanzania (verplichte verhuizing naar dorpen; zwaar gesteund door de toenmalige minister Pronk), tot de stedenbouwplanning met als megalomane uitschieter de blauwdrukstad Brasilia. Maar Scott had ook minder utopische voorbeelden kunnen nemen van hedendaagse plannenmakerij door westerse democratieën. Zoals het elektronische kinddossier van onze

MONIQUE KREMER

wetenschappelijk medewerker van de WRR
& JELLE VAN DER MEER journalist

PETER VALCKX: portretfoto

eigen minister Rouvoet. Nog altijd bestaat het optimistische vooruitgangsidee dat als je maar nóg beter telt en meet, en je modellen nóg preciezer maakt, je de werkelijkheid naar je hand kan zetten, aldus Scott. “Ook op supranationaal niveau is standaardisering nog in volle gang. Het IMF en de Wereldbank leggen allerlei standaarden op aan derdewereldlanden, zoals belastinginning, centrale banken, *good governance*. Dat is de imminente logica van besturen. Opdat een Nederlandse ambtenaar die in Kinshasa uit het vliegtuig stapt daar dezelfde instituties aantreft als thuis.”

Aan de ene kant is de maakbaarheidsgedachte dus nog in volle bloei – denk ook aan de conservatieve interventie om democratie te brengen in het Midden-Oosten – maar aan de andere kant maken antimaakbaarheidsdenkers de dienst uit op het jaarlijkse festival van bestuurskunde. Zijn we de maakbaarheidsgedachte voorbij, of zitten we er nog middenin?

Scott: “Niemand kan de term maakbaarheid meer gebruiken zonder er schaamte bij te voelen. Zij die er in geloofden hebben gefaald. Welzijnswerkers en politici dachten te weten hoe buurten ingericht moeten worden. De bescheidenheid over planning is gelukkig iets toegenomen.”

Bulldozer

Scott zet tegenover de moderne staatslogica het belang van lokale kennis, gewoonten en gebruiken. Hij noemt dat *metis*. Zonder *metis* hebben instituties weinig overlevingskansen en zal beleid zijn doel missen. “Als je toch moet plannen, zoals bij volkshuisvesting en ruimtelijke ordening, is het beter eerst te kijken wat al goed werkt. Observeren is daarbij heel belangrijk: hoe bewegen de mensen, waar komen ze bijeen, hoe gebruiken ze de ruimte. Vaak worden ruimtes en gebouwen anders gebruikt dan dat ze bedoeld zijn. De patronen zijn altijd anders dan planners denken. Die moet je juist overnemen. Als je kijkt naar oude steden als Fez of Damascus, dan zie je dat de oude voetpaden langzamerhand straten geworden zijn. Zo hoort het.”

“Ik hoorde dat in Nederland in de jaren dertig de volkshuisvesting heel paternalistisch was. Plattelandsmensen leefden vooral in de keuken en dat vond men geen goede gewoonte, dus maakte men in de stad de keukens smal en klein om mensen de woonkamer in te dwingen. Dat was het toonbeeld van beschaving. Planners die bedenken wat goed is, zijn slechte bestuurders. In plaats daarvan zou met woningen zo moeten bouwen dat mensen de vrijheid krijgen de ruimte naar eigen

James Scott gaf een openbaar werkcollege in Amsterdam in het kader van het project ‘Social Engineering in the Amsterdam Metropole’, een onderzoeks- en actiestudio geïnitieerd door verschillende Amsterdamse instellingen, waaronder de Universiteit van Amsterdam, de Gemeente en woningbouwcoöperatie Ymere. Het project zoekt naar de huidige grenzen aan de maakbaarheid van de samenleving en naar nieuwe instrumenten om sociale verandering te organiseren.

Vier interdisciplinaire studententeams, bijgestaan door verschillende denkers waaronder Scott, hebben ‘maakbaarheidslaboratoria’ ingericht op het Damrak, in de flatwijk Nieuwendam-Noord en onder de viaducten van de westelijke A10 en in Zeeburg. In de Indische buurt vonden ze hangjongeren, maar ook een stadsdeelbestuur dat in vijf jaar tijd de volledige welzijnsinfrastructuur kapot veranderd had: buurthuis dicht, straatbewakingscamera’s aan. Balancerend tussen de stadsdeelpolitiek, een ongeruste buurt en ambitieuze jongeren zoeken de studenten naar verandering: met de jongens realiseren zij in een oude caravan een mobiel buurthuis voor Zeeburg. In alle onderzoeken en interventies klinkt de visie van Scott door dat effectieve, duurzame sociale interventies een menselijke maat moeten hebben. De studenten zoeken aansluiting bij lokale mogelijkheden. Zoals Scott zegt: “Mensen zijn niet tegen verandering, maar ze willen niet veranderd worden.”

Voor meer informatie: www.partizanapublik.nl

Een interview met James Scott

inzicht te gebruiken en die zonedig aan te passen aan hun wensen. Architecten ontwerpen kunstobjecten, terwijl het criterium zou moeten zijn of het goed is om er in te leven. De zeer modernistische Franse architect Le Corbusier is daarom de vijand in mijn boek. Als ik dictator was zou ik architecten dwingen te leven in hun eigen gebouwen.”

“Mijn held is Jane Jacobs, een publiciste en activiste. Typerend voor haar denken is haar idee voor ontkrotting van de *slums* in derde-wereldsteden, als alternatief voor de bulldozer. Jacobs stelt dat mensen in deze slums gewend zijn naar eigen inzicht te leven. Als je hen voorziet van eigendomsrechten, een woonvergunning, verzekeringen, water en andere voorzieningen, en beetje kapitaal om hun eigen huis te bouwen, dan ontkrotten de slums vanzelf, maar wel naar eigen inzicht en controle.”

“Ik ben bang dat *metis*, de lokale kennis, bijna nooit gebruikt wordt voor beleid. Het beste wat planners kunnen presteren is dat ze gemeenschappen die werken als zodanig herkennen en er dan met hun vingers afblijven. Daarom pleit ik ook voor een zo groot mogelijke ruimte in democratie voor bezwaar, protest, verzet – zelfs rellen – zodat bestuurders nooit de kans krijgen precies dat uit te voeren wat ze willen. Politici moeten niet iets nieuws willen uitvinden, maar leren van gemeenschappen die, door misschien onbekende oorzaken, functioneren. Conserveer wat werkt. Bescherm buurten, wijken, gemeenschappen die werken, waar mensen niet vandaan verhuizen, waar ze gelukkig zijn, waar ze hun kinderen willen laten opgroeien.”

Wat is daarvan een mooi voorbeeld?

“Neem de Italiaanse achterbuurt van New Haven, de stad waar ik woon. Buitenstaanders zien de mensen daar als arm, maar ze hebben hun eigen winkels, kerken, café's, een levende gemeenschap. De mensen wonen er graag. Als de gemeente een park wil aanleggen dan gaan de bewoners in overleg en zoeken ze overeenstemming. Als de stad er een weg doorheen wil leggen, zorgen ze voor protesten en stoppen die plannen. Een gemeenschap die functioneert is in staat zichzelf te verdedigen. We kunnen niet leven in een wereld zonder ingrijpen van boven. Maar doe dat zo bescheiden mogelijk. Politici moeten niet doen alsof ze de toekomst kennen. Maak buurten en gebouwen op zo'n manier dat ze makkelijk aangepast kunnen worden in het gebruik.”

Er zijn toch ook geslaagde overheidsinterventies? Onderwijs voor iedereen is toch een mooi resultaat van maakbaarheidsdenken?

“Het onderwijs is failliet. De moderne school is uitgevonden in dezelfde tijd als de moderne fabriek en werkt nog steeds volgens dezelfde gedachten en methodes: de massaproductie. Misschien heeft dat destijds goed gewerkt, maar inmiddels is het een grote mislukking. Het bereidt mensen niet voor op het leven dat ze gaan leiden. Daarom zie je overal tegenbewegingen en halen ouders hun kinderen van school. In Duitsland wordt er elke dag een nieuwe school opgericht die zich aan het overheidssysteem onttrekt. In Japan gaan kinderen naar Montessorischolen. In Denemarken bestaat de volksschoolbeweging die onderkent dat kinderen niet leren door in klaslokalen te zitten met boeken, maar dat ze moeten rondlopen in de stad en de natuur om te zien hoe de praktijk eruit ziet. Het onderwijssysteem is bankroet en verdeelt simpelweg de toegang tot banen. Het lager en voortgezet onderwijs in de VS overtuigt 15 procent van de leerlingen dat ze succesvol, slim en beter zijn dan de anderen. De rest wordt duidelijk gemaakt dat ze niet slim genoeg en minder waard zijn. Dat geeft ze een levenslang stigma. Het hedendaagse onderwijs stimuleert de talenten van kinderen niet.”

Als de staat niet functioneert, kunnen we het dan beter overlaten aan de markt?

“Mijn kritiek op de staat – standaardisering, uniformisering, etc. – geldt evenzeer voor grote bedrijven. Hun organisatie en werkwijze is evenzeer modernistisch. Kijk naar het McDonald's franchisesysteem. Ondernemers worden in een format geduwd zodat het eenvoudig van bovenaf controleerbaar is. Precies zoals de Sovjets deden. Beheersing is ook het doel van bedrijven. Het verschil is dat bedrijven winst moeten maken. Dat is een extra disciplinerende factor. Als niemand je producten koopt moet een bedrijf zijn strategie wijzigen, terwijl er bij staten vaak geen andere optie is. Mijn pleidooi is geen rechts pleidooi voor de markt, maar een anarchistisch betoog.”

Kunnen we zonder de staat?

“Nee. De Franse revolutie en de komst van de staat creëerden gelijkheid voor alle Franse burgers. In die zin is de staat een voorwaarde voor emancipatie, maar het creëerde ook de standaard Franse burger. Staatsvorming is een verdeeld genoegen. De staat is de basis van onze vrijheid én van onze onderdrukking. De vraag is dus hoe we succesvol kunnen leven met de staat, omdat we nooit zonder zullen kunnen.”

U hecht grote waarde aan interventies van onderop. Maar zijn die per definitie 'goed'? Hoe denkt u over burgergroepen die vast willen houden aan tradities van ongelijke machtsverhoudingen en bewegingen die de staat dwingen in minder emancipatoire richting?

“Veel traditie is inderdaad gebaseerd op hiërarchie, patronage en onderdrukking. Je zou kunnen beargumenteren dat dat ook *metis* is, want het is een *practice*. Zo zie ik dat niet. Ik refereerde al in positieve zin aan de Franse revolutie. Het is van belang dat er een abstracte, gestandaardiseerde burger is die recht heeft op waardigheid, respect en mensenrechten. Traditie of *metis* die die rechten ontkent, kan niet worden getolereerd. Dus niet alle *metis* moet gelijk gewaardeerd worden. De waardering van lokale cultuur is dan ook heel delicaat. Neem de huidige kwestie van de hoofddoek in de Franse seculiere republiek. Ik weet niet of ik voor of tegen de hoofddoek in scholen ben. Als meisjes de hoofddoek moeten dragen van hun ouders en de school de enige plek is waar ze hem niet op hoeven, ben ik voorstander van het verbod. Maar ontnemt het meisjes het recht op onderwijs en willen ze zelf graag een hoofddoek dragen dan ben ik tegen een verbod. Redelijke mensen kunnen daarover van mening verschillen en redelijke discussies hebben. Maar als het gaat over duidelijke obstructies van de gestandaardiseerde mensenrechten dan moet elke traditie of *metis* worden gestopt.”

“Ik kom uit de linkse traditie van de jaren zestig. Mijn eerste held was Mao Tse-Tung en daarna kwamen andere revolutionairen. Ze stelden me allemaal teleur. Zodra de revolutie de staat wordt, wordt het mijn vijand. Dat is mijn slogan. Al die revolutionaire bewegingen in Rusland en China vervingen corrupte staten met staten die nog machtiger en gewelddadiger waren dan die ze omverwierpen. Mijn alternatief is die van wederkerigheid zonder hiërarchie. Ik ben zeer onder de indruk van de mate waarin mensen er in slagen structuren van samenwerking te creëren zonder hiërarchie en bevel. Dat zie je bijvoorbeeld bij veel stammen in Zuidoost-Azië. Als ik politicus zou zijn, wat overigens niet zal gebeuren, dan zou ik proberen om te leren van gemeenschappen die al op die manier leven.”

=

flaneur

column door Marijntje Denters

Een getergde man met een afhangende snor en een onverzorgd ringbaardje die met een kreeft aan een blauw lint rondwandelt. Was u in de eerste helft van de negentiende eeuw op het juiste moment in de tuinen van het Palais Royal in Parijs, dan had u hem wellicht gezien: de langzaam gek wordende dichter Gérard de Nerval die volgens de bekende anekdote hield van 'het serieuze karakter' van de kreeft, een rustig beest dat 'tenminste niet blafte'. Nerval was volgens die andere Franse poète maudit, Charles Baudelaire, het ideale voorbeeld van de flaneur.

Voor de perfecte flaneur, schreef Baudelaire in *Le peintre de la vie moderne* (1863), voor de gepassioneerde observator, is het een groot genoegen om zijn verblijfplaats te kiezen in de oneindige, bewegende menigte. De gedachten van de mensen die hij gadeslaat vermengen zich met zijn overpeinzingen. De flaneur is buiten de deur toch altijd thuis; hij ziet de wereld maar hij koestert er ook zijn verborgenheid. Voilà de genoegens van deze vrije geesten volgens Baudelaire.

De flaneur wordt niet gestoord door de kortste weg maar laat ruimte en tijd open. Hij laat zich graag afleiden door zijpaden of ophouden door onverwachte ontmoetingen. Zijn doel? Geen ander dan het voeden van een gretige nieuwsgierigheid.

Waarom zou het domein van de flaneur zich beperken tot de stad? Of zelfs tot de fysieke wereld? Flaneren kan net zo goed over het Internet, door een bibliotheek, je hoofd, of dat van een ander. De onverwachte ontmoetingen zijn natuurlijk waar je het voor doet: met mensen, ideeën, herinneringen, beelden. Zelfs clichés worden charmant waar je ze niet verwacht.

De laatste tijd lijkt denken vooral in het teken te moeten staan van 'nieuw', 'jong' en 'innovatie'. Maar wat is er mis met 'duurzaamheid' in denken, of is die term alleen gereserveerd voor het milieu en misschien - anders geformuleerd - voor de nationale canon? Waarom vinden we het zo moeilijk om een elite van deskundigen te accepteren? Zijn we bang dat experts ons met hun slimigheden misleiden? De gevestigde politiek, de gevestigde media, we lijken ze steeds meer te wantrouwen. Is onervarenheid eerlijker?

'Vernieuwing' brengt op z'n minst ook een (symbolische) breuk met zich mee, het verlangen naar vernieuwing heeft iets destructiefs. Voor de flaneur daarentegen is het vrij laten van de tijd (wat de Romeinen *otium* noemen) een groot goed. De verwondering vindt hij niet

in een vernieuwend beeld, maar in het kijken zelf. Al flanerend kan het zijn dat je op iemand stuit die je iets laat zien wat je nog niet eerder op die bepaalde manier heb bekeken, dat je iets tegenkomt wat je op het andere been zet. Iets wat fascineert en prikkelt. Of iemand. En een ervaren gids kan behoorlijk sexy zijn.

Een eerste oriëntatiepunt voor de flaneur is bijvoorbeeld Edmund White's *The Flâneur*. White lokt je mee door de achterafstraatjes van Parijs en vertelt met grote eruditie over de paradoxen van de stad waar hij als Amerikaan in zekere zin een buitenstaander is, maar waarin hij zich al jaren met het grootste gemak beweegt. Dat maakt de blik van de flaneur scherp en spannend: hij staat er tegelijk buiten en er middenin.

White leidde natuurlijk naar Baudelaire, en op zoek naar een digitale tekst van *Le peintre de la vie moderne*, met een omweg via het woordenboek (de echte flaneur blijft ook daar natuurlijk een tijdje rondhangen), kwam ik terecht bij het tijdschrift 'Hermenaut'. In de online versie van dit bolwerk van 'uit academia gevluchte intellectuelen' staat een geestig artikel van opper-Hermenaut Joshua Glenn, 'An Idler's Glossary'. Onder 'Dawdle', wat 'treuzelen' betekent, of 'slenteren' (weer – toepasselijk - tien minuten verloren in het woordenboek): "Paul Virilio suggereerde, toen hij opmerkte dat Socrates consequent te laat (*atopos*) op elke afspraak verscheen, dat filosofie zelf voortkomt uit 'ijdele (vaak nutteloze) nieuwsgierigheid, die weer voortkomt uit het verdwijnen van fysieke inspanning zodra die niet meer nodig is'. En laten we ook niet vergeten wat Oscar Wilde ons op het hart drukte, dat 'punctualiteit de dief van de tijd' is. Treuzel dus vooral!"

=

Marijntje Denters (1976) studeerde klassieke talen en culturele studies. Zij werkt bij de VPRO voor de programma's *Zomergasten* en *Tegenlicht*.

kinderporno

Minister van Justitie Hirsch Ballin bereidt een wetsvoorstel voor waarmee het zich 'toegang verschaffen' tot kinderporno en het 'bekijken zonder bezit' strafbaar gesteld gaat worden. Erik van Ree is het niet met de minister eens en zet uiteen waarom.

"Bezit" van kinderporno is al strafbaar sinds 2002, een van de vele recente aanscherpingen van de zedelijkheidswetgeving. De nieuwe wetswijziging reageert op de mogelijkheid om plaatjes te bekijken die men niet downloadt en dus niet in bezit heeft, maar die wel naar believen oproepbaar zijn. Zolang de site in de lucht is komt dit in de praktijk in de buurt van bezit. Voor de bewijslast denkt de minister ondermeer aan betalingsgegevens. Het wetsvoorstel kan rekenen op kamerbrede steun. Zonder kijkers zou de kinderpornobranche niet kunnen bestaan, zo is de redenering, en het is dus niet onredelijk om ook het kijken, het consumentendeel van deze markt, aan te pakken.

Ik begrijp deze redenering wel, maar de aanscherping van de wet lijkt mij toch ongewenst. Er laat zich over een breed front een verstrakking van de tijdgeest waarnemen, overall waar normen en waarden in het geding lijken te zijn: het drugsbeleid (paddo- en growshopsverbod), de nieuwe bestialismewet, alcoholgebruik van jeugdigen, geweld en seks in de media. Overheidsbemoeienis met het privé-leven wordt steeds makkelijker geaccepteerd.

Dit wil niet zeggen dat zwakke groepen geen wettelijke bescherming zouden behoeven. Aanscherping van de wetgeving op seksueel gebied is in veel gevallen uitdrukking van een toegenomen gevoeligheid tegenover onrecht en dwang, en dient vanuit liberaal oogpunt dus juist toegejuicht te worden. De strafbaarstelling van verkrachting binnen het huwelijk is een goed voorbeeld. De noodzaak van wettelijke bescherming van kinderen tegen seksuele dwang en exploitatie kan in redelijkheid niet betwijfeld worden. Wettelijke beschermingsmaatregelen worden echter steeds vaker te zwaar aangezet en nemen een repressieve vorm aan. Het vertrouwen in de autonome vermogens van jeugdigen en andere "zwakke" groepen is tanende. Ik heb de indruk dat het kind fungeert als een scherm waarop we de angsten van onze tijd uitvergroot projecteren. Dit komt de redelijkheid in de wetgeving ten aanzien van zowel kinderporno als pedofilie niet ten goede.

illustraties: Mark Schalken

Het lijkt mij juist om te stellen dat pedofilie een problematische seksuele voorkeur is, die niet zonder meer op één lijn gesteld kan worden met homo- en heteroseksualiteit. Door het rijpingsverschil tussen volwassenen en kinderen kan makkelijk een incongruentie ontstaan tussen wat het kind en wat de volwassene bevredigend of opwindend vindt. Daarnaast opent het grote machtsverschil tussen hen mogelijkheden voor machtsmisbruik en dwang. Toch kan ik mij niet aan de indruk onttrekken dat we de proporties zo langzamerhand uit het oog verliezen.

De omslag in de publieke opinie mag opmerkelijk worden genoemd. Tot in de jaren negentig leefde onder een aanzienlijk deel van de academische wereld van sociologen, psychologen en psychiaters de opvatting dat het te kort door de bocht zou zijn om te beweren dat seks met volwassenen kinderen per definitie zou beschadigen. Inmiddels is de situatie omgeslagen en worden nuancerende geluiden nauwelijks meer gehoord. Voor enkele uitzonderingen zij naar de literatuurlijst verwezen. Toch kan ik mij niet voorstellen dat

, pedofilie en

de deskundigen op dit gebied in hun hart en masse omgeslagen zijn. Ook nu nog geeft wetenschappelijk onderzoek immers geen aanleiding tot totale veroordeling van seksueel contact tussen kinderen en volwassenen. Er lijkt eerder sprake te zijn van aanpassing van wetenschappers en opinieleiders aan een geëmotioneerde publieke opinie dan van voortschrijdend inzicht. Uit de communicatiewetenschap kennen we het begrip van de “zwijgspiraal”. Als nog maar weinigen het aandurven om een gevestigde opinie in twijfel te trekken, dan ontstaat bij de resterende dissidenten het idee dat ze kennelijk alleen staan en zij zwijgen dan ook maar. Zo versterkt het zwijgen zichzelf.

De gedachte dat seks tussen volwassenen en kinderen alleen maar het volwassen belang kan dienen en kinderen niets dan narigheid brengt, is voor velen inmiddels vanzelfsprekend geworden, maar is in feite ideologisch gekleurd. Zoals in het werk van Gert Hekma wordt benadrukt zijn hier twee discours te onderscheiden, die soms ongemerkt in elkaar overgaan. Het ene draait om de conservatief-christelijke fatsoensnorm, in het andere staat het socialistische en feministische gelijkheidsideaal centraal. Een belangrijke component van het eerste wereldbeeld is de gedachte dat kinderen nog niet aan seks toe zijn. Kinderseks is niet normaal. In deze visie is seksuele dwang eigenlijk een bijkomend probleem. Kinderen moeten niet alleen tegen dwang maar ook tegen het seksuele als zodanig worden beschermd.

Maar eigenlijk weten we wel dat kinderen geen asexuele wezens zijn. Jongetjes hebben erecties vanaf hun geboorte. Jongetjes en meisjes van acht of negen spelen “doktertje”. Uit het rapport over de seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005, *Seks onder je 25e*, blijkt dat 34 procent van de twaalfjarige jongens masturbeert en 13 procent van de meisjes van die leeftijd. Meer dan een kwart van de vijftienjarige jongens en meisjes hebben geslachtsgemeenschap gehad.

Bestaan er seksuele contacten tussen volwassenen en kinderen die door de laatsten als aangenaam worden ervaren? Men zou kunnen denken dat zoiets nauwelijks voorkomt. De these van het voor kinderen per definitie traumatische karakter van pedofiele contacten berust grotendeels op klinische en juridische steekproeven, gedaan onder mensen die zich als slachtoffer van misbruik bij de politie melden of bij wie misbruik in de jeugd tot psychiatrische klachten heeft geleid. Deze studies zijn overtuigend. Er is geen reden om iets af te doen aan de gedachte dat kinderen die jarenlang onder geheimhouding tot seks gedwongen zijn door een hel zijn gegaan en daar later nauwelijks mee kunnen leven. Deskundigen zoals David Finkelhor concluderen hieruit dat schade min of meer onvermijdelijk en meestal ernstig is. De wetgever en de publieke opinie volgen de door deze school verdedigde generalisering van klinische resultaten.

Toch hoeft je niet lang te zoeken naar voorbeelden van kinderen die niet alleen genoeg beleefden aan seks met volwassenen maar daar zelfs de initiatiefnemers van waren. Deze voorbeelden botsen zo met de huidige tijdgeest dat ze als het ware “onzegbaar” geworden zijn, maar ze laten zich niet wegpoetsen. Schrijver/dichter Jaap Harten beschrijft in zijn overwegend autobiografische *Operatie*

Montycoat (1964) zijn seksuele relatie, op veertienjarige leeftijd, met een Canadese officier. In haar biografie van Hans van Manen beschrijft Eva van Schaik hoe Hans amper elf jaar oud seks had met mannen in de ondergrondse homo-cultuur. Hij ervoer deze contacten als leuk en uitdagend en ze mogen wat hem betreft beslist niet als misbruik worden beschouwd: hij nam immers zelf het initiatief. Rudi van Dantzig beschrijft in zijn autobiografische roman *Voor een Verloren Soldaat* hoe hij op het einde van de oorlog als elf- of twaalfjarig jongetje een intense en opwindende seksuele relatie had met een Canadese soldaat. Het verhaal is prachtig verfilmd en tot mijn verbazing enkele jaren geleden nog uitgezonden op de Nederlandse televisie, als ik me niet vergis bij de NCRV. Van Dantzig heeft overigens later gezegd dat hij zijn ervaring een gemengd genoegen vond en dat hij achteraf liever later met seks begonnen was. In Pim Fortuyns autobiografie kunnen we lezen hoe deze als jongetje van vijf bij een zich aftrekkende soldaat in de slaapzak kroop en hoe opwindend hij dat vond. Een paar jaar later trok hij zelf een man af en vond het opnieuw geweldig spannend.

Bovengenoemde gevallen vormen het topje van de ijsberg. De literatuur (zie voor Nederland bijvoorbeeld het werk van Theo Sandfort) staat vol met goed gedocumenteerde case studies van vooral mannen die met genoeg terugdenken aan de seksuele spelletjes die ze op zeer jonge leeftijd speelden met volwassenen - veel spannender dan met leeftijdsgenootjes. Hoewel het niet meer hardop gezegd mag worden weten veel homo's nog altijd heel goed dat zij als kind of jongere zulke contacten hadden en dat ze daar niets van opgelopen hebben. Door de huidige gespannen sfeer in Nederland wordt een niet onbelangrijk stukje werkelijkheid verdonkeremaand.

De vraag naar de schadelijkheid van pedoseksuele contacten is niet eenvoudig te beantwoorden. Om te beginnen moet een onderscheid worden gemaakt tussen de ontoelaatbaarheid van dwang en het vraagstuk van de schade. Seksuele dwang wordt door mensen ervaren als een diepe inbreuk op hun persoonlijke integriteit en is dus altijd onaanvaardbaar en strafwaardig. De ervaring volkomen machteloos te zijn geweest, psychisch en fysiek als het ware opengebroken te zijn, is voor een kind vaak nog ellendiger dan voor een volwassene die wordt verkracht. Of en in hoeverre er bij al dan niet gedwongen seks tussen volwassenen en kinderen schade optreedt, dat wil zeggen psychiatrische klachten zoals angst- of depressieve stoornissen, is een andere zaak. Het is ondenkbaar dat door onderzoek ooit een vast, altijd negatief of positief verband zal worden vastgesteld. Mensen reageren nu eenmaal niet mechanisch hetzelfde op levenservaringen. De maatschappelijke en persoonlijke context is medebepalend voor de beleving door betrokken kinderen.

De meest spraakmakende statistische studie naar de effecten van pedofiele contacten op kinderen verscheen in 1998 in het gezaghebbende Amerikaanse *Psychological Bulletin*. Bruce Rind, Philip Tromovitch en Robert Bauserman maakten een meta-analyse waarin de belangrijkste eerder gedane studies naar zulke effecten binnen de populatie van studenten werden gesynthetiseerd. Ten eer-

de tijdgeest

ste werd bekeken hoe betrokkenen op hun ervaring terugkeken. Van de vrouwen was 72 procent er negatief over en 11 procent positief, van de mannen respectievelijk 33 en 37 procent. Rind en zijn collega's stelden ten tweede vast dat de meerderheid van zowel mannen als vrouwen zelf rapporteerde er geen blijvende schade van te hebben onderhouden. Een minderheid van de mannen en ongeveer de helft van de vrouwen rapporteerde dat daar naar hun eigen gevoel tijdelijk wel sprake van was geweest. Ten derde werd de feitelijke ontwikkeling van psychische klachten onderzocht. Ongeveer tien procent van betrokkenen had later zulke klachten ontwikkeld. In de onderzoeken waren zowel vrijwillige als afgedwongen en gewelddadige contacten meegenomen. Bovendien waren de gemeten klachten statistisch voor een deel niet aan de contacten zelf toe te schrijven maar aan slechte familieomstandigheden.

Onderzoeksresultaten verschillen onderling sterk. Maar met enige slagen om de arm kan men stellen dat onderzoeken in niet-klinische populaties (niet alleen onder studenten zoals in bovengenoemde studie) uitwijzen dat er in een zeer aanzienlijk deel van de pedofiele contacten, misschien in de meerderheid daarvan, geen schade optreedt. Resultaten zijn wel negatiever voor meisjes dan voor jongens en voor jongere kinderen dan voor oudere. In het grote aantal gevallen dat er wel van psychiatrische schade sprake is speelt de vraag of het contact gedwongen of vrij was echter een grote rol. Daarnaast blijken ook familieachtergronden van betrokkenen vaak een belangrijke factor in het ontstaan van de klachten. Tot slot blijkt dat de eventuele schade ook medebepaald wordt door de morele attitude van het gezin en van politie en justitie. Hoe negatiever deze tegenover het gebeurde staan, hoe meer schuldgevoel, schaamte en verontrusting bij het kind. Een voorzichtige conclusie lijkt dat wanneer deze drie factoren worden meegewogen er van schade ontstaan puur door het contact, indien dit vrijwillig is, gemiddeld niet veel overblijft.

Met deze gegevens kan het discours van het socialistische en feministische gelijkheidsbeginsel in perspectief worden geplaatst. Dit discours ontbeert de antiseksuele gerichtheid maar formuleert de bezwaren tegen pedofilie in termen van het te grote machtsverschil. Kinderen zouden niet in staat zijn om in te stemmen of hun instemming te onthouden. Het machteloze kind zou tegenover een volwassene niet vrij zijn. Ik vind dit niet overtuigend. Het is waar dat kinderen door kwaadwillende volwassenen makkelijk gedwongen kunnen worden om tegen hun wil iets te ondergaan. Dat is echter iets anders dan te beweren dat zij zelf hun wil niet tot uitdrukking zouden kunnen brengen. Dat laatste lijkt mij evident niet waar. Vanaf de vroegste leeftijd laten kinderen op alle mogelijke manieren weten dat ze iets per se wel of niet willen - vaak tot wanhoop van hun ouders trouwens. De gedachte dat zij als zodanig wilsonbekwaam zijn lijkt mij eigenlijk uit de lucht gegrepen.

Men zou echter kunnen betogen dat een kind nooit over voldoende informatie kan beschikken voor een weloverwogen keuze. Het kan het toekomstige schaderisico

immers niet overzien. Zelfs als een kind een seksueel getint contact eigener beweging aangaat en als opwindend en plezierig ervaart, zouden later alsnog ernstige psychiatrische klachten kunnen ontstaan.

In redelijkheid moet worden erkend dat zoiets nooit onmogelijk is. Zelfs volwassenen kunnen op allerlei manieren in de knoop raken door een seksueel contact, ook als dat vrijwillig werd aangegaan. Toch vind ik de stelling niet overtuigend genoeg. Er is op basis van de boven besproken onderzoeksgegevens geen aanleiding om te denken dat eigener beweging aangegane en als positief ervaren contacten later vaak tot ernstige klachten zouden leiden. Zoiets is op basis van common sense ook niet te verwachten. Posttraumatische stress treedt op na een trauma, een afschuwelijke gebeurtenis die moeilijk verwerkt kan worden en de slachtoffers daarom veel later nog in de narigheid kan brengen. In het debat over pedofilie wordt echter op iets anders gedoeld, namelijk de mogelijkheid dat een prettig contact veel later alsnog als afschuwelijk wordt ervaren. Ook dat is uiteraard niet onmogelijk, maar vaak zal het niet voorkomen, en er is dan meestal sprake van herinterpretatie van jeugdervaringen vanuit de heersende moraal.

Het schadebeginsel van de negentiende-eeuwse liberale denker John Stuart Mill, verfijnd door de rechtsgeleerde Joel Feinberg, blijft het verstandigste uitgangspunt van wetgeving. Artikel 247, dat seksueel contact met iemand onder de zestien strafbaar stelt, lijkt hiervan uit te gaan, maar het is de vraag of dat werkelijk het geval is. Om een handeling die niet per definitie beschadigend is maar wel een schaderisico in zich draagt strafbaar te stellen moet aan aantal voorwaarden zijn voldaan. Het risico moet aanzienlijk zijn, en bovendien afgewogen worden tegen de schade die de in het verbod besloten vrijheidsbeperking met zich meebrengt. Daarnaast moet het niet haalbaar zijn om via beperktere strafbaarstellingen de risico's aan te pakken.

De in artikel 247 genoemde leeftijdsgrens zou mijns inziens beter geschrapt kunnen worden. De schaderisico's worden namelijk via andere bestaande wetsartikelen al aangepakt. De artikelen 244 en 245 verbieden het seksueel binnendringen bij iemand onder de zestien jaar. Het staat buiten kijf dat anale of vaginale penetratie van een kinderlichaam onder een nader te bepalen leeftijd - zestien lijkt te hoog - een vorm van geweldpleging is en als zodanig bestraft moet worden. Artikel 248a verbiedt seksueel contact met iemand onder de achttien via omkoping (kinderprostitutie), misleiding of "misbruik van uit feitelijke verhoudingen voortvloeiend overwicht". Deze formulering is ruim genoeg om alles wat een kind schade berokkent te bestraffen. Met deze wet in de hand kan de rechter ook veroordelen wanneer een ogenschijnlijk vrij gegeven instemming van een kind in werkelijkheid toch door manipulatie tot stand kwam. Artikel 249 bestraft een volwassene die seks heeft met iemand onder de achttien, indien deze tot hem of haar in een formele afhankelijkheidsverhouding staat, zoals in het geval van ouders, leraren of zorgverleners. Het lijkt aan nemelijk dat van een vrije wilsbeschikking van kinderen die aan formeel gezag onderworpen zijn moeilijk sprake kan zijn, zodat strafbaarstelling op zijn plaats is. Het zou misschien wel gewenst zijn om in de laatste twee wetsartikelen

de grens te verlagen naar zestien, de leeftijd waarop men in Nederland geacht wordt seksueel volwassen te zijn. Zo zou een wettelijke omgeving kunnen ontstaan waarin contacten tussen kinderen en volwassenen niet langer per definitie strafbaar zijn, maar kinderen toch goed worden beschermd.

Het vraagstuk van de kinderporno staat deels los van dat van pedoseksualiteit. Artikel 240b definieert kinderporno als een afbeelding van een "seksuele gedraging" van iemand die kennelijk de leeftijd van achttien jaar nog niet heeft bereikt. Er hoeft dus geen volwassene in beeld te zijn. Kinderporno varieert van afbeeldingen van uitdagend kijkende naakte jongens tot seksuele mishandelingen van kinderen door volwassenen, met alles daartussenin. Er wordt wel gefilmd op naturistencampings. De branche drijft op misbruik van kwetsbare groepen. Vaak worden heel jonge kinderen onder dwang geëngageerd. Het gaat dan mogelijk om bekenden of familieleden van de makers. Sekstoeristen filmen kinderprostituees in Zuidoost-Azië. Daarnaast is er Oost-Europees materiaal, bijvoorbeeld uit Tsjechië en Rusland, waar weggelopen of zojuist uit de gevangenis ontslagen zwerfjongeren tegen een vergoeding verleid worden om te poseren.

Uitgangspunt van de wetgeving blijft het voorkomen van schade aan kinderen. Officieel is er geen zedelijkheidsnorm in het geding. Toch is dat in feite wel het geval. Zoals gezegd geldt elke afbeelding van een seksuele gedraging van een niet-volwassene als strafwaardig. Dit uitgangspunt is mijns inziens fout. Volgens de thans geldende "aanwijzing kinderpornografie" is het niet de bedoeling om een "normale afbeelding van een geheel/gedeeltelijk ontbloot kind in de gezinssfeer" te vervolgen. Maar alle afbeeldingen van jeugdigen in een "onnatuurlijke pose" of in een "duidelijk seksueel getinte houding", of waar de aandacht van de kijker op de geslachtsdelen wordt gericht, zijn strafbaar. Een jongen met een erectie fotograferen, of een foto van kinderen die een seksueel spelletje spelen, valt onder de strafwet, ook als een en ander spontaan plaatsvond. Ook kunstuitingen, bijvoorbeeld artistieke naaktstudies, met een "kinderpornografische uitstraling" moeten worden onderzocht op eventuele wetsovertreding.

Welbeschouwd heeft dit alles met pedoseksualiteit weinig te maken. De wetgever beoogt iets omvattenders, namelijk elke afbeelding van seksueel gedrag van kinderen uit te bannen. Het hele thema kind en seks dient letterlijk onzichtbaar en ongezien te worden. Het wetsartikel staat op gespannen voet met het gegeven dat ook niet-volwassenen een seksueel leven hebben. Waarom zou de samenleving het in beeld brengen daarvan met een algeheel verbod moeten treffen? Het ware beter de vervaardiging van seksueel beeldmateriaal van kinderen alleen dan strafbaar te laten zijn wanneer hen daarbij schade is berokkend door omkoping, misleiding of dwang. Zo zouden kinderen beschermd worden zonder dat hun seksualiteit onzichtbaar wordt gemaakt en daarmee getaboeïseerd.

Bij de tentoonstelling en verspreiding van materiaal dient zich een volgend probleem aan, namelijk dat van de

privacy van kinderen. Ook indien het gaat om integrale beelden van seksueel gedrag van kinderen staat het recht op verspreiding daarvan voor mij niet vast. Het is redelijk om ervan uit te gaan dat de overgrote meerderheid der niet-volwassenen het niet prettig zal vinden als dergelijke afbeeldingen van hen op internet circuleren. Het lijkt mij daarom gewenst dat de wetgever de privacy van kinderen beschermt door de verspreiding van zulk materiaal aan banden te leggen.

Dit zou er echter toe kunnen leiden dat dezelfde zedelijkheidsgedachte via een achterdeur toch weer binnensluipt. Het is moeilijk te aanvaarden dat Pasolini's *Salò, of de 120 dagen van Sodom*, waarin kinderen figureren in een seksuele rol, niet vertoond zou mogen worden; of dat een foto-boek over de jeugdcultuur met daarin afbeeldingen van jongeren in seksuele poses in beslag genomen zou worden.

Hier staan de seksuele emancipatie van jongeren en hun recht op privacy dus enigszins tegenover elkaar. Een mogelijke oplossing is het verspreiden van beeldmateriaal vanuit een ander dan informatief, wetenschappelijk, cultureel of artistiek oogmerk strafbaar te houden. In de praktijk zou dit er op neerkomen dat we, als het gaat om seks-sites, de privacy van jongeren laten prevaleren, terwijl elders het emancipatorische motief de doorslag geeft. Hierbij zij opgemerkt dat de criminele kinderpornobranche in het seksuele circuit is geconcentreerd. Zoals bij elk model zouden ook hier de randen worden opgezocht. Beheerders van kinderporno-sites zouden zich zonder twijfel beroepen op hun informatieve oogmerk, maar het is niet aannemelijk dat de rechter hen daarin zou volgen. Omgekeerd zou het op grond van de privacywetgeving ouders en kinderen nog steeds vrij staan om wettelijk bezwaar te maken tegen vertoning van concreet beeldmateriaal ook buiten seks-sites, bijvoorbeeld in een galerie of in een met afbeeldingen verlichtigde wetenschappelijke studie over kinderporno.

De wet die het kijken naar kinderporno strafbaar gaat stellen kan worden beschouwd als de kroon op het bezitsverbod, maar tegelijk perkt zij de vrijheid van burgers verder in. Ik denk dat we dit niet moeten willen. Ook het bezitsverbod zou beter opgeheven kunnen worden. Het komt vaker voor dat democratische rechtsstaten de handel in of de vertoning van beeldmateriaal of geschriften verbieden. Dat ook het bezit ervan verboden wordt is zeer uitzonderlijk. Het is niet illegaal om *Mein Kampf* in de kast te hebben staan. Dat het lezen van een tekst of het bekijken van beeldmateriaal strafbaar wordt is bij mijn weten niet eerder in een democratie vertoond. Alleen ten aanzien van kinderporno gaan regeringen daar tegenwoordig toe over. Hoe men ook over kinderporno denkt, deze maatregel heeft totalitaire kantjes.

In een vrije samenleving mogen burgers bekijken en lezen wat zij willen. De vraag is op grond waarvan wettelijke beperkingen zouden mogen worden opgelegd. Dat een tekst of afbeelding menonwaardig of weerzinwekkend is, is geen voldoende reden. Een democratische staat kent geen gedachtenmisdrijven, en stelt zich evenmin ten doel verkeerde fantasieën van haar burgers te bestrijden. Ook het

aanstootbeginsel levert geen grond op om burgers te verbieden in hun eigen huiskamer kennis te nemen van menonwaardige geschriften of beelden.

Er moeten dus andere argumenten zijn om tot strafbaarstelling over te gaan. De twee meest aangevoerde lijken niet steekhoudend. Het eerste is de veronderstelling dat kijken naar kinderporno tot daadwerkelijk kindermisbruik zou kunnen leiden. Dit is een van de argumenten waarmee de strafbaarstelling in 2002 van virtuele kinderporno verdedigd wordt. Men opereert dan vanuit de hypothese dat media-seks en -geweld een slechte invloed op kijkers hebben. Maar dit overtuigt niet. Er is veel onderzoek naar gedaan, en er worden inderdaad bescheiden media-effecten waargenomen, maar er is nooit een causaal verband aangetoond tussen kijkgedrag en daadwerkelijke criminaliteit.

Het tweede argument is dat het bezit en bekijken van kinderporno bijdraagt tot de productie daarvan. Hier moet een onderscheid worden gemaakt tussen de commerciële en de niet-commerciële sector. Wie voor het materiaal betaalt financiert de productie en helpt deze in stand houden. Het lijkt daarom redelijk om de handeling van de aankoop van kinderporno, althans van materiaal waarvan de verspreiding strafbaar moet blijven, ook strafbaar te stellen. Voor waar het gaat om betalingsgegevens is de aangekondigde nieuwe wet vanuit het schadebeginsel te rechtvaardigen. Het probleem dat niet-betalend bezoek aan een commerciële website advertentie-inkomsten zou genereren speelt bij een illegale bedrijfstak vermoedelijk weinig, maar zou een randgeval zijn. De zaak ligt echter principieel anders als het gaat om onbetaald materiaal op een niet-commerciële site.

Op zichzelf is het bezit of bekijken van beeldmateriaal een passief gegeven. Door aankoop wordt de productie gevoed, maar het navolgende bezit berokkent geen extra schade. Maar is dit in het elektronische tijdperk niet te simpel gesteld? Gratis downloaden levert weliswaar geen materiële bijdrage aan de productie, maar de beheerder van een website registreert wel hoe vaak zijn materiaal gedownload wordt. Zou de beheerder het downloaden dan niet kunnen beschouwen als een morele stimulans? In de ogen van velen levert dit het sterkste argument op om bezit en bekijken te bestraffen. De redenering lijkt mij echter te kort door de bocht.

Toename van het aantal "consumenten" zal in de niet-commerciële kinderpornobranche nauwelijks tot toename van de productie leiden. Kinderpornoproducenten die het niet om het geld te doen is zijn "liefhebbers". Ze vervaardigen hun materiaal primair voor hun eigen behoeften. Zelfs al waren zij de enige kijkers, dan zou de prikkel om nieuwe foto's en filmpjes voor de eigen huiskamer te vervaardigen er nauwelijks minder op worden. Men zou kunnen tegenwerpen dat producenten hun productie opvoeren in de hoop dat ook anderen daarvoor in ruil beeldmateriaal op het net zetten. Dat is juist, maar daar staat tegenover dat de beschikbaarheid van beeldmateriaal op internet weer andere pedoseksuelen er juist van zal weerhouden zelf te produceren. Er is eigenlijk geen reden te bedenken waarom niet-commerciële producenten hun activiteiten zouden reduceren als hun kijkerspubliek verschrompelt. Zelfs een

goed geëffectueerd verbod op bezit of kijken zou nauwelijks van invloed blijken te zijn op het aantal gemaakte filmpjes en foto's.

Een bezit- en kijkverbod is zinloos in de bestrijding van de productie van materiaal, en kan alleen een bijdrage leveren aan de ongewenste verspreiding daarvan. In het licht van de principiële ongewenstheid van een verbod op bezit van literatuur en beeldmateriaal lijkt mij dat dan echter een te zwaar middel. Het verbod leidt tot allerlei ongewenste ontwikkelingen. Om te handhaven moet de overheid achter de voordeur komen, hetzij door huiszoeking hetzij door via het internet binnen te dringen. Het bevordert klikgedrag van burgers. Ik zie hiervoor geen voldoende rechtvaardiging.

Gezien het huidige opgewonden maatschappelijke klimaat, heb ik niet de illusie dat de Nederlandse politiek snel van koers zal veranderen. De ontketende tijdgeest, waarin conservatief fatsoen en repressieve bescherming elkaar duchtig aanblazen, zal niet makkelijk tot bedaren komen. Maar is het te veel om te vragen dat er iets meer afstand en nuchterheid in het debat terugkeert?

LITERATUUR

- R. van Dantzig, *Voor een Verloren Soldaat*, Amsterdam 1986.
P. Fortuyn, *Babyboomers. Autobiografie van een Generatie*, Utrecht 1998.
H. de Graaf e.a., *Seks onder je 25e. Seksuele Gezondheid van Jongeren in Nederland Anno 2005*, Delft 2005.
J. Harten, *Operatie Montycoat*, Amsterdam 1964.
G. Hekma, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de Moderne Tijd*, Amsterdam 2004.
G. Hekma, 'Het erotische gelijkheidsideaal. Seksueel verlangen en sociaal onderscheid', in: C. Brinkgreve, R. van Daalen (red.), *Over Gelijkheid en Verschil*, Amsterdam 2006, pp.73-82.
K.A. Kendall-Tackett, L.M. Williams, D. Finkelhor, 'Impact of sexual abuse on children: a review and synthesis of recent empirical studies', in: *Psychological Bulletin*, 1993, vol.113, no.1, pp.164-80.
F. van Ree, *Pedofilie; een Controversiële Kwestie*, Lisse 2001.
B. Rind, Ph. Tromovitch, R. Bauserman, "A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples", in: *Psychological Bulletin*, 1998, vol.124, no.1, pp.22-53.
Th. Sandfort, *Jongens. Over Vriendschap en Seks met Mannen*, Amsterdam 1986.
Th. Sandfort, *Seksuele Ervaringen van Kinderen*, Deventer 1989.
E. van Schaik, *Hans van Manen. Leven & Werk*, Amsterdam 1997.
H. Visser, *Pedofilie*, Rotterdam 2007.

Kau

Kaukasus

Dirk-Jan Visser trok in 2007 door de Zuidelijke Kaukasus en fotografeerde. Hij noemde zijn project 'Territory of Desire', Land van Verlangen. Visser wil laten zien hoe mensen in deze streken worstelen om enerzijds hun oude leven vast te houden en anderzijds een nieuw leven vorm te geven.

←
Wie Tskhinvali, de hoofdstad van Zuid-Ossetië, binnengaat, weet meteen: 'Poetin is onze president'

Na de val van de Berlijnse muur en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie dijt Europa politiek weer langzaam uit tot de proporties die zij voor de Russische Revolutie en de Koude Oorlog had.

Sinds het einde van de Sovjet-Unie wordt de Zuidelijke Kaukasus omgewoeld door drastische veranderingenprocessen die gepaard gaan met grote conflicten. In de strijd om grenzen en identiteiten wonnen sommigen een nieuwe positie, anderen werden gemarginaliseerd en moeten hun plaats in de samenleving opnieuw vinden.

In deze Helling vestigen we de aandacht op dit gebied. Pepijn Gerrits en Leo Platvoet schrijven over de politieke verwickelingen in Georgië, Azerbeidzjan en Armenië en hun moeizame relatie met elkaar en de voormalige Sovjet-Unie. Dirk-Jan

Visser vertelt een verhaal in beelden over Zuid-Ossetië. Een oproep van de organisatie Memorial uit de voormalige Sovjet-Unie om bij te dragen aan een internationaal historisch forum plaatst de bijdragen in een bredere context, die ook ons als West-Europeanen aangaat. Want over één ding is er in deze streken geen ruzie: zij beschouwen zichzelf in meerderheid als Europese volken en willen bij de Europese Unie horen. Zij eisen een plek op in 'onze' wereld.

Het ideaal van een verenigd Europa kan niet beperkt blijven tot economische stabiliteit en politiek evenwicht, het vraagt om kennis van en deelname aan de politieke strijd en de collectieve geheugens van deze verre streken, die dichterbij zijn dan we denken.

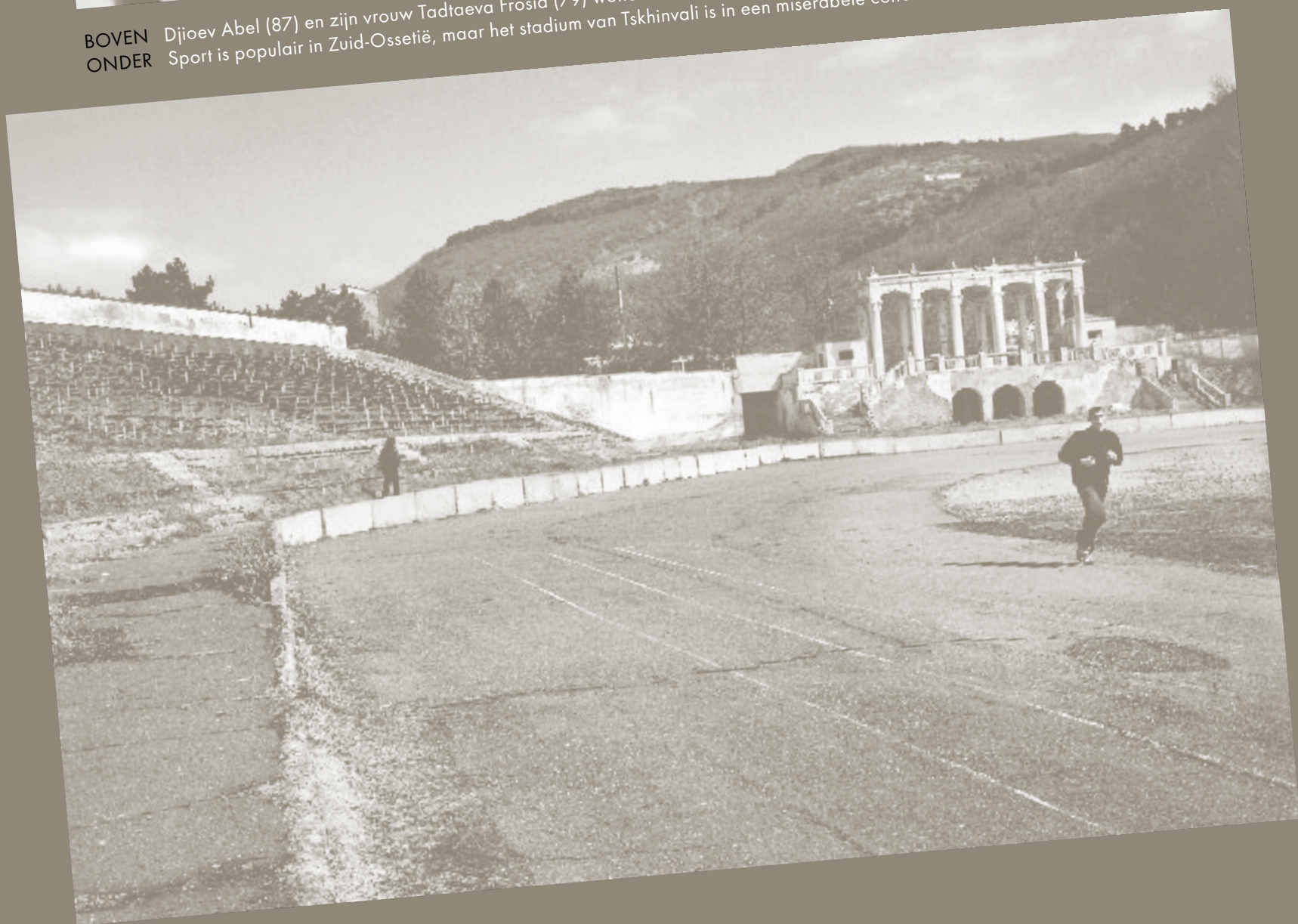

BOVEN Eerste minister Youri Morozov (links) bereidt zijn speech voor tijdens een openingsessie in het parlement van Zuid-Ossetië.
ONDER Tskhinvali, de hoofdstad van Zuid-Ossetië.

BOVEN Djioev Abel (87) en zijn vrouw Tadtaeva Frosia (79) wonen al hun hele leven in Tskhinvali: "natuurlijk horen we bij Rusland".
ONDER Sport is populair in Zuid-Ossetië, maar het stadion van Tskhinvali is in een miserabele conditie.

Memorial ontstond in de Sovjet-Unie in de tijd van de Perestrojka met als doel de geschiedenis van de politiek vervolgd in de Sovjet-Unie levend te houden. Inmiddels hebben zich vele organisaties aangesloten uit Rusland, de Oekraïne, Kazachstan, Letland en Georgië. Speerpunten zijn mensenrechten en de omgang met het verleden in de ex-Sovjet-Unie. De hier afgedrukte oproep van maart 2008 is erop gericht de relaties tussen de voormalige landen van de Sovjet-Unie te verbeteren, maar wil uiteindelijk een breed internationaal debat over onze 'herinneringen' en hoe die de politieke en economische verhoudingen vandaag beïnvloeden.

De internationale organisatie Memorial roept op om opnieuw te spreken over de vele, vaak tegenstrijdige geschiedenissen van Oost- en Midden-Europa.

Met zijn revoluties, opstanden en wereldoorlogen die culmineerden in de onvoorstelbare gruwelen van de holocaust, heeft de twintigste eeuw diepe wonden geslagen in bijna alle landen van Oost- en Midden-Europa. Ook waren er veel plaatselijke conflicten en oorlogen, die meestal een nationalistisch karakter hadden, bijvoorbeeld in de Baltische staten, Polen, het westelijk deel van de Oekraïne en de Balkan.

We hebben een reeks dictators voorbij zien trekken die routinematig de mensen hun politieke en burgerlijke vrijheden ontnamen en hun een standaardpakket waarden opdrongen. Nationale onafhankelijkheid werd veroverd, verloren en opnieuw veroverd. De eigen etnische identiteit speelde daarbij steeds een hoofdrol. En altijd weer waren er gemeenschappen die zich beledigd en vernederd voelden. Elk volk heeft andere herinneringen. Elk 'nationaal geheugen' vormt en interpreteert de

gedeelde geschiedenis. Daarom hebben alle volkeren en landen hun eigen twintigste eeuw.

Oude tragedies

Elk collectief beeld van het verleden is inconsistent en abstract. Toch heeft het invloed op hele concrete zaken zoals de politieke en morele beoordeling van historische gebeurtenissen, het culturele leven, het onderwijs en inter-etnische en internationale betrekkingen. Het gevolg is dat wederzijdse bitterheid en wrok de relaties tussen etnische groepen langdurig kunnen vergiftigen, tenzij er leiders zijn zoals Vaclav Havel, die toen hij president van Tsjecho-Slowakije werd de moed had (ondanks de heersende stemming onder zijn landgenoten) om in het openbaar excuses aan te bieden voor de naoorlogse verdrijving van de Duitsers uit het Sudetenland. Een dergelijk symbolisch gebaar kan een einde maken aan de wederzijdse verwijten tussen verschillende groepen, of op zijn minst kan de bitterheid erdoor afnemen. Helaas worden mensen van het morele kaliber van Vaclav Havel maar heel zelden nationale leiders.

Meestal zijn volken en hun leiders geneigd om een beeld van het eigen verleden te schetsen dat henzelf rechtvaardigt. Het verleden wordt daardoor door verschillende landen anders waargenomen. Het

Strijd om de

zou zinloos en schadelijk zijn om dat te verhullen. Tegenwoordig worden bij conflicten over historische zaken niet zozeer de feiten zelf betwist, als wel de interpretatie ervan. Bij elke oprechte poging om bepaalde gebeurtenissen, fenomenen of processen te begrijpen, moet allereerst de specifieke historische context in acht worden genomen. Maar juist het bepalen en beoordelen van deze context leidt vaak tot standpunten die moeilijk met elkaar te verzoenen zijn. Een voorbeeld is de gedwongen afscheiding van Vilnius (en het gebied eromheen) van de Litouwse staat in 1920, en de hierop volgende annexatie door Polen. Dit gebied werd in de herfst van 1939 weer teruggegeven aan Litouwen. Oppervlakkig gezien lijkt het alsof het recht hier zegevierde, maar het beeld verandert volledig als we de zaak bekijken in de context van het Molotov-Ribbentrop Pact, de ontmanteling van de Poolse staat en andere gebeurtenissen uit de eerste weken van de Tweede Wereldoorlog. Eenzelfde veelheid aan beoordelingen kan worden gegeven over vele andere territoriale opdelingen, annexaties en restauraties uit die tijd.

Wat betekent bijvoorbeeld 17 september 1939 voor de Polen? Om te beginnen gaat het hier om een nationale tragedie. Het land had zich tot het uiterste verzet tegen de agressie van de nazi's en kreeg opeens te maken met een invasie vanuit het oosten. Dit is een historisch feit. De onrechtmatigheid van de vooroorlogse grenzen en de noodzaak van de Sovjet-Unie om zijn westerse grenzen te beschermen doen niets af aan Stalins medeplichtigheid aan de nazi-agressie tegen Polen. Maar voor een belangrijk deel van het Oekraïense volk heeft deze datum een andere betekenis, omdat op die dag de verschillende delen van de Oekraïne werden verenigd, zij het dan binnen de USSR.

Hebben de Oekraïners het recht om deze gebeurtenissen anders te bekijken dan de Polen? Ja, dat recht hebben ze, maar beide volkeren moeten ook elkaars verschillende herinneringen respecteren en weten te duiden.

En hoe moeten de gebeurtenissen van 1944 worden gezien, toen het Sovjetleger de Duitsers verdreef uit Litouwen, Estland en het grootste deel van Letland? Als de bevrijding van de Baltische staten van de nazi's? Als een belangrijke stap naar de uiteindelijke overwinning op het nationaal-socialisme? Zeker, en dit is ook

precies hoe de rest van de wereld deze gebeurtenissen ziet. In Rusland is deze zienswijze bijzonder sterk ontwikkeld en heeft het een deel van het nationale zelfbewustzijn gevormd. Maar voor de Esten, Letten en Litouwers betekende de militaire overwinningen van het Sovjetleger tevens de terugkeer van hun landen in de USSR, die hun in 1940 de onafhankelijkheid had ontnomen. Het betekende de restauratie van een regime dat tussen juli 1940 en juni 1941 zeer veel politieke arrestaties had uitgevoerd, tienduizenden mensen naar Siberië en Kazachstan had gedeporteerd en aan het begin van de oorlog gevangenen wederrechtelijk had geëxecuteerd. In de herfst van 1944 werd duidelijk dat voor de nabije toekomst gedwongen collectivisatie in het verschiet lag, en opnieuw vele nieuwe arrestaties en deportaties. Maar hebben de burgers van Rusland en andere Sovjetrepublieken dan nog wel het recht om trots te zijn op de militaire successen in 1941 van het Sovjetleger? Zonder enige twijfel. Dit recht werd verkregen met het bloed van honderdduizenden soldaten.

Zonder af te zien van deze legitieme trots, moeten zij zich ook realiseren wat deze successen behalve bevrijding van de nazi's voor de Baltische staten nog meer betekenden. Deze landen moeten op hun beurt niet alleen hun eigen tragische geschiedenis onthouden, maar ook begrijpen wat de internationale strijd tegen de nazi's voor Rusland en voor de hele mensheid betekende.

Zowel Georgië als de Oekraïne beschikken sinds kort over een 'Museum van de Russische bezetting'. Dit heeft bij de meeste Russische burgers geleid tot verbijstering en irritatie. In Rusland weten alleen gespecialiseerde historici over het bestaan van een Georgische Democratische Republiek tussen 1918 en 1920 en de pogingen in dezelfde periode om een onafhankelijke Oekraïense republiek te stichten, net als over de rol van het Rode Leger in de beëindiging daarvan. Toch is in deze landen zelf de herinnering aan deze kortstondige perioden van onafhankelijkheid nooit helemaal verdwenen. Het is dan ook volkomen normaal dat men zich opnieuw beraadt op de gebeurtenissen van 1920 en 1921.

Je hoeft het niet eens te zijn met de historici en juristen die de huidige Oekraïense en Georgische staten terugvoeren op de gebeurtenissen van 1918. Je kunt discussiëren met degenen die geneigd zijn om

de geschiedenis van deze landen vanaf de burgeroorlog tot 1991 te zien als een periode van bezetting. Maar het volk van Rusland, het land dat vaak verantwoordelijk wordt gehouden voor alles wat het Sovjetregime gedaan heeft, moet zich bewust zijn van de huidige discussies in de buurlanden en daar niet alleen negatief of spottend op reageren.

Tegelijkertijd moeten de Oekraïners en Georgiërs beseffen dat als de Russen bezwaar maken tegen de soms zeer scherpe oordelen over hun land, dit niet automatisch een teken is van Russisch nationalisme of van het traditionele 'imperialistische bewustzijn'.

Het bovenstaande is ook van toepassing op het naoorlogse gewapende verzet tegen de communistische regimes in de Oekraïne, Litouwen, Letland, Estland en Polen. In het algemeen is de manier waarop verzetsbewegingen worden herinnerd tamelijk complex. Er zijn mensen die de 'vrijheidsstrijders' kritiekloos vereren, terwijl anderen automatisch aan 'bandieten' moeten denken. Er zijn argumenten voor beide opvattingen, en de verschillende partijen in een dergelijk debat zullen elkaar doorgaans niet overtuigen. Als deze discussie wordt vermengd met nationale aspiraties en sterke politieke overtuigingen, kunnen er waarschijnlijk geen evenwichtige en voor alle partijen aanvaardbare conclusies worden getrokken. Toch moet het mogelijk zijn om de ruzies en beledigingen over en weer achter ons te laten en tot een beschaafde uitwisseling van argumenten te komen.

Er zijn nog veel meer voorbeelden van volkeren waarvan de herinneringen met elkaar conflicteren. Op zichzelf is er niets mis met deze tegenstellingen, integendeel, als we er begripvol mee omgaan, kunnen ze het historische bewustzijn van elke groep alleen maar verrijken.

Nieuwe mythes

Op het historische terrein van Memorial – de staatsterreur van de Sovjet-Unie – zijn de verschillen in beoordeling niet minder pijnlijk gebleken dan op andere gebieden. Als dramatische gebeurtenissen uit het verleden niet worden erkend of begrepen, maar alleen worden bekeken op een oppervlakkige of hypocriete manier, dan kunnen zij nieuwe historische en politieke mythes tot gevolg hebben.

In bijna alle landen die vroeger achter het IJzeren Gordijn lagen is men vooral

herinnering

bezig met het lijden van de eigen bevolking, dat werd toegebracht door 'de anderen', die dan altijd 'buitenlanders' of 'buitenlandse agenten' waren. Het besef dat deze landen niet alleen te maken kregen met de Sovjetbajonetten, maar ook met repressie van binnenuit, is geleidelijk verdwenen uit de nationale collectieve geheugens. Tegelijkertijd wordt de juridische en historische terminologie over het verleden tot het uiterste toe aangescherpt. Zo is het woord 'genocide' standaard geworden in het politieke lexicon van veel postcommunistische landen. Wij erkennen dat dit soort extreme oordelen vaak een historische kern van waarheid bevatten, maar vinden tegelijkertijd dat een halve waarheid altijd gevaarlijk is, in de eerste plaats voor degenen die haar als de enige, absolute waarheid opvatten. De cultivering van het eigen slachtofferschap gaat gepaard met de afwijzing van elke eigen verantwoordelijkheid, en ook met het personifiëren van het buurland als de 'beul'. Dit is een natuurlijke reflex, maar het vormt een slechte basis voor wederzijds begrip tussen landen, en ook voor de opbouw van de eigen staat.

Van alle Oostbloklanden is Rusland het land waarvoor de ineenstorting van de Sovjet-Unie het meest verbonden is met de eigen geschiedenis. Het land heeft zichzelf uitgeroepen tot opvolger van de USSR, waardoor het voor de buurlanden een ideale zondebok is geworden, de bron van alle stalinistische ellende. Maar in plaats dat Rusland oprecht probeert om de twintigste eeuw in al zijn tragische consequenties te overzien, in plaats dat er een serieus landelijk debat plaatsvindt over het Sovjetverleden, wordt de patriottische Sovjetmythe (met enige aanpassingen) juist nieuw leven ingeblazen. Hierbij wordt de Russische geschiedenis voorgesteld als een reeks van heroïsche prestaties en offers. Er is nauwelijks plaats voor erkenning van de misdaden uit het verleden. Als gevolg hiervan zijn veel Russische burgers niet alleen onmachtig om de historische verantwoordelijkheid van de Sovjet-Unie te erkennen, maar kunnen zij evenmin de rampspoed duiden die Rusland zelf heeft ondergaan. De historische werkelijkheid wordt vervangen door een vals beeld van een imperium, met spreuken als: 'van Moldavië tot Fin, ieder zwijgt in alle talen, want ieder heeft het goed.' Dit rooskleurige beeld is voor Rusland net zo schadelijk als de vijandschap van zijn buurlanden.

Wij herhalen dat het normaal is dat lan-

den verschillende opvattingen hebben over de interpretatie van historische gebeurtenissen. We moeten ons alleen afvragen wat we met deze verschillen doen. Natuurlijk moeten we ons eigen begrip van de geschiedenis niet aanpassen om 'politiek correct' te zijn, maar we moeten evenmin onze versie van de waarheid aan anderen opdringen.

Afwijkende lezing

Het is zinloos om de herinnering van de ander te negeren en deze als onzinnig te beschouwen. Het lijden van het eigen volk mag niet worden omgezet in morele superioriteit tegenover andere volkeren die zogenaamd (of daadwerkelijk) minder hebben geleden. Ook mag dit lijden niet worden gebruikt als politiek kapitaal, en het nationale collectieve geheugen mag nooit als voorwendsel dienen om conflicten te initiëren tussen etnische groepen of staten.

Verder is het contraproductief en gevaarlijk om landen te verdelen in slachtoffers en beulen. Daarbij willen we juridische kwesties buiten beschouwing laten. Het gaat ons niet in eerste instantie om de zoektocht naar daders, maar om staatsburgers die de verantwoordelijkheid nemen voor hun eigen geschiedenis. Mensen moeten voelen dat ze deel uitmaken van een gemeenschap die historisch gevormd is door de handelingen die werden verricht uit naam van die gemeenschap. Als mensen niet alleen worden verenigd door hun dagelijkse leven, maar ook door een gemeenschappelijk verleden, en gemeenschappelijke aspiraties voor de toekomst, dan omvat het concept van burgerlijke verantwoordelijkheid ook een gedeelde nationale geschiedenis. Het is deze burgerlijke verantwoordelijkheid voor de eigen geschiedenis die een groep mensen tot een werkelijke natie maakt, tot een samenleving van medeburgers. Dit is belangrijker dan de eventuele grote prestaties die een volk heeft verricht, of de rampen die het heeft getroffen.

Het aangaan van deze verantwoordelijkheid vormt een karwei dat nooit af is. Elk land moet zich telkens weer beraden op de geschiedenis. Elke generatie moet het verleden opnieuw proberen te doorgronden zonder zich af te wenden van de vreselijke aspecten ervan, en tevens ervan doordrongen zijn dat andere volkeren het recht hebben op hun eigen, afwijkende, lezing van de geschiedenis. Bovendien moet elke natie ernaar streven om de ervaringen van de

buren te begrijpen, en te zien welke historische realiteit eraan ten grondslag ligt. Het gaat niet om het overnemen van oordelen, maar om begrip, niet om het vervangen van de ene versie van de geschiedenis door de andere, maar om de eigen duiding van het verleden aan te vullen en te verrijken met die van de ander.

Helaas wordt de geschiedenis onder onze ogen misbruikt als instrument om onmiddellijke politieke winst mee te boeken, een wapen in handen van mensen die onverschillig staan tegenover de nationale collectieve geheugens van andere volkeren, het onheil dat hun eigen volk heeft ervaren en het verleden in het algemeen. Een recent voorbeeld hiervan is de controverse rond het monument voor de soldaten van het Rode Leger in Tallinn. De politici in zowel Estland als Rusland gaven hierbij blijk van een gebrek aan burgerlijke verantwoordelijkheid. Dit is een duidelijk geval van een 'strijd om de herinnering'.

Er zullen altijd wel mensen blijven die deze strijd willen aanwakkeren voor politiek gewin, ten koste van hun eigen bevolking, die van andere landen en van gewone mensen in het algemeen. Maar ook een samenleving als geheel heeft verantwoordelijkheid voor een dergelijke strijd, omdat deze alleen mogelijk wordt als er geen breed gedragen wil is om een dialoog te voeren.

Hoe kan een samenleving zich weren tegen vooroordelen, wederzijdse intolerantie, egoïsme en politieke bekrompenheid?

Wij geloven dat de enige manier om de groeiende verdeeldheid tussen landen te verminderen bestaat uit een open en beschaafde uitwisseling van meningen over de twistpunten uit ons gemeenschappelijk verleden. Het doel hiervan is niet zozeer om die verschillen op te heffen, maar om de standpunten van de ander te begrijpen. Als we komen tot een gemeenschappelijke visie over een bepaald onderwerp, dan is dat prachtig. Zo niet, dan is dat geen probleem. Ieder van ons zal zijn eigen zienswijze houden, maar we kunnen ons dan tenminste verplaatsen in het bewustzijn van onze buren. De enige voorwaarden voor zo'n dialoog is dat de deelnemers bereid zijn elkaars standpunten respecteren, hoe 'fout' men deze ook vindt. Er moet sprake zijn van werkelijke interesse in elkaar standpunten. Voor deze dialoog hebben we tevens een bepaald forum nodig, een platform.

Een 'verborgen' Lenin in een regeringsgebouw in Zuid-Ossetië.

Platform

De organisatie Memorial doet een oproep aan iedereen die geïnteresseerd is in een oprecht historisch debat om te helpen bij de oprichting van een passend platform – een internationaal geschiedenisforum. Wij zien zo'n forum als een samenwerkingsverband tussen maatschappelijke organisaties, wetenschappelijke onderzoekscentra, culturele organisaties, onderwijsinstellingen et cetera. Doel is de voortdurende uitwisseling van denkbeelden over de conflicten uit de twintigste eeuw in onze regio.

Uiteraard zal dit forum ook openstaan voor individuele onderzoekers, publicisten en andere geïnteresseerden. En natuurlijk hopen we dat zowel de dominante als dissidente historische meningen binnen elke maatschappij vertegenwoordigd zullen zijn (met uitzondering van haat, fascisme of racisme).

De collectieve geheugens in Midden- en Oost-Europa zijn in de eerste plaats interessant voor de mensen die in deze gebieden leven, maar niet alleen voor hen. Bijna alle landen uit de regio hebben zich aangesloten bij de gemeenschappelijke Europese structuren, of hopen dit spoedig te gaan doen. Hierdoor worden ook onze historische problemen, trauma's en complexen onderdeel van de Europese cultuur en van het collectieve Europese geheugen.

Het is belangrijk dat alle Europeanen kennis nemen van de ervaringen van de post-communistische landen (ook die buiten 'geografisch Europa', zoals Kazachstan, de landen in de Kaukasus en Centraal-Azië). De dialoog die wij voorstellen is slechts onderdeel van een gemeenschappelijke Europese – en uiteindelijk algemeen menselijke – dialoog over het verleden. Verder is het zo dat mensen in West-Europa, Latijns Amerika en andere delen van de wereld gelijksoortige problemen hebben (gehad) als wij nu hebben, en het zou erg nuttig zijn om te weten hoe men dergelijke zaken elders aanpakt. Daarom hopen wij ook dat de deelnemers aan het forum, en de behandelde onderwerpen, niet beperkt blijven tot onze regio alleen.

De dialoog zal plaatsvinden via een speciale website, maar ook middels een reeks van bi- en multilaterale congressen die niet alleen zullen worden bijgewoond door professionele historici (die natuurlijk altijd al argumenten uitwisselen met hun collega's), maar ook door juristen, sociologen, journalisten, activisten, maatschappelijke organisaties en anderen. Wij stellen voor dat de mensen die willen werken aan onze dialoog, samen aan de slag gaan om deze voor te bereiden, bijvoorbeeld door het helpen vervaardigen van de 'producten' van ons forum. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om tijdschriften en lesboeken waarmee de

jeugd van onze landen kennis kan nemen van de manier waarop mensen in buurlanden naar het verleden kijken.

Het historische forum dat wij voorstellen zal ongetwijfeld het wederzijdse begrip bevorderen tussen de deelnemers: de individuele mensen en organisaties die verschillende landen vertegenwoordigen en vanuit verschillende tradities naar het verleden kijken. Maar wij hopen ook dat het wederzijdse begrip tussen onze landen en volkeren als geheel zal toenemen.

Ons doel is dat onze gemeenschappelijke tragische herinneringen onze landen nader tot elkaar brengen, en niet verdelen. We hebben een kans om dit te bereiken als we gezamenlijk proberen het verleden te begrijpen, en niet ieder voor zich.

=

Maart 2008

Vertaling Michiel Nijenhuis.

Dit is een enigszins ingekorte versie van de oproep. Zie voor de volledige tekst in het Engels of Russisch:

<http://www.memo.ru/eng/index.htm>

het spook van

Eind mei vonden in Georgië parlementaire verkiezingen plaats. Inzet was de toekomst van Mikheil Saakashvili, de inmiddels omstreden leider van de Rozenrevolutie in 2003. Hij won, maar de vraag is, of de democratie in het land daarmee is geholpen.

Met het hardhandig neerslaan van de aanhoudende straatprotesten door de oproerpolitie begin november 2007, voorkwam Saakashvili dat de oppositie via de straat een weg naar het parlement forceerde. Het protest voltrok zich volgens een soortgelijk scenario als waarop dezelfde Saakashvili en zijn United National Movement (UNM) in 2003 tijdens de Rozenrevolutie president Shevernadze tot aftreden dwongen en nieuwe verkiezingen uitschreven. Hoewel het even leek alsof de geschiedenis zich zou herhalen, was van een revolutie ditmaal geen sprake.

Maar breekt Georgië ook in andere opzichten met haar politieke verleden? Is er daadwerkelijk sprake van de politieke en institutionele kentering die Saakashvili beloofde en die een einde zou maken aan het tijdperk waarin democratische transitie wordt ingezet door revolutie in plaats van door maatschappelijke transformatie? De uitslag van de recente parlementsverkiezingen brengt bestendinging van de macht van de regeringspartij en heeft niet geleid tot het broodnodige evenwicht in het politieke landschap. Daarmee staat de verdere ontwikkeling van de Georgische meerpartijen-democratie onder druk.

Succesverhaal

Toen Saakashvili in 2004 aan de macht kwam erfde hij een zwak en zeer corrupt staatsbestel, een economie in crisis en een land zonder energie. De cijfers van 2007 laten zien dat de publieke infrastructuur sterk verbeterd is, de staat weer belastingen int, de politie sterk gemoderniseerd is en de corruptie zeer verminderd is. De macro-economische cijfers van de Wereldbank over Georgië zijn verbluffend (9,4% groei van het BNP in 2006) en de energiecrisis is, mede dankzij de aanleg van twee pijplijnen die de Kaspische en de Zwarte Zee verbinden, opgelost.

In de vier jaar dat de UNM aan de macht is, heeft zij drastische hervormingen doorgevoerd. In macro-economische zin heeft Georgië een stap voorwaarts kunnen maken. Dit succesverhaal heeft echter ook een keerzijde. Er is een grotere ongelijkheid ontstaan tussen diegenen die van het neoliberale beleid hebben geprofiteerd en diegenen die er de dupe van zijn geworden. Hoewel er geen formele armoedemetingen voor Georgië zijn, is iedereen het erover eens dat een grote groep Georgiërs er de laatste jaren niet op vooruit is gegaan. De reden hiervoor ligt vooral in de toename van

de voedsel- en energieprijzen en het sterke achterblijven van minimumloon en pensioenen. Het was dan ook vooral deze groep die in november de straat op ging: zij wilde de regering op die manier dwingen de negatieve effecten van het beleid onder ogen te zien.

Hoewel de meeste oppositiepartijen naar verwachting geen ander economisch beleid zouden voeren als zij aan de macht kwamen, kregen ze met de roep om een socialer beleid afgelopen november wel grote groepen van de bevolking achter zich. Na het neerslaan van de protesten maakte de regeringspartij een sociaal beleid in de daaropvolgende campagnes voor de presidentsverkiezingen tot speerpunt. Zij betoogt dat zij slechts één deel van de hervormingen heeft kunnen doorvoeren en daarbij het armere deel van de bevolking is vergeten. Saakashvili heeft beloofd de komende vijf jaar de positie van alle Georgiërs te verbeteren.

Val

Behalve economische, zijn er sinds de onafhankelijkheid ook politieke hervormingen doorgevoerd. Met 122 geregistreerde partijen is het partijlandschap pluriform te noemen, maar de meerderheid van de zes politieke blokken in het parlement zijn organisatorisch zwak. De kleine oppositiepartijen steunen veelal op de persoonlijkheid van één leider en missen een solide achterban, waardoor de meeste partijen geen duidelijkheid hebben over wie ze vertegenwoordigen, maar ook niet kunnen bouwen op partijstructuren om effectief een brug naar delen van de bevolking te slaan. In feite wordt het Georgische democratisch bestel nog steeds gekenmerkt door één grote partij of beweging die de regering vormt. En daarin is de macht geconcentreerd bij een kleine elite.

Samenwerking tussen partijen vindt meestal plaats op tactische in plaats van ideologische gronden. Aan dit beeld is na de Rozenrevolutie niet veel veranderd. Al snel na het aantreden van de regering en het parlement stapten enkele partijen uit de coalitie met de UNM van president Saakashvili om oppositie te gaan voeren. De regeringspartij behield echter haar absolute meerderheid in het parlement en samenwerking met de oppositie was dus niet nodig, zelfs niet voor het veranderen van de grondwet. Deze machtsaccumulatie, samen met de verstrekkende bevoegdheden die de Georgische president geniet, maken van

de revolutie

Georgië *de facto* een éénpartijstaat.

Met het politietoetreden in november 2007 en het direct uitschrijven van presidentsverkiezingen voorkwam de UNM dat Saakashvili eenzelfde lot beschoren was als zijn voorganger. Daarmee is van een kentering in de moderne Georgische politieke geschiedenis echter nog geen sprake. Het gevaar bestaat nog steeds dat de geschiedenis zich herhaalt, dat *de* grote regeringspartij als gevolg van haar eigen streven naar machtsbehoud ten onder gaat en in haar val het democratisch systeem meesleept, of tenminste destabiliseert. Dat gevaar komt van twee kanten: van het gebrek aan machtsevenwicht tussen de partijen in het nieuwe parlement en van de zwakke structuur in de UNM zelf.

Saakashvili's United National Movement is geen sterke, coherente partij, maar een intern verdeelde politieke beweging. De UNM is ontstaan als een verzamelplaats van politieke facties die al zitting hadden in het parlement vóór de Rozenrevolutie. Daaronder vallen delen van Shevernadze's oude *Citizens Union of Georgia*, maar ook succesvolle leiders van niet-gouvernementele organisaties en zakenlieden, die na de revolutie hun medewerking aan Saakashvili toezegden. Deze laatste groep vormt een bestuurlijke elite die voor de UNM op cruciale posities in regering en parlement zitten, maar veelal geen leden van de partij zijn. Zij nemen echter wel de strategische beslissingen en vormen zo een gevaar voor het democratische gehalte van de partij. Daarnaast moet UNM de vele facties binnen de beweging, met elk hun eigen leider, tevreden houden. Een duidelijk teken hiervan is het feit dat de parlamentsvoorzitter Nino Budzarnadze aan de vooravond van de verkiezingen weigerde om de lijst van de UNM aan te voeren omdat een deel van haar vertrouwelingen niet hoog genoeg op de kieslijst was geplaatst.

Spook

De interne verdeeldheid in combinatie met het voortvarende en eigenzinnige optreden van hervormers zonder directe banden met de partij kan leiden tot het uit elkaar barsten van de United National Movement. Als dit gebeurt, is het niet ondenkbaar dat de verschillende facties zich zullen hergroeperen en via de 'macht van de straat' een nieuwe Rozenrevolutie ontketenen. Nu de hervormers met hun eclatante winst op 21 mei hun macht bestendigd hebben zien worden, is dit scenario niet ondenkbeeldig.

Hiermee zouden veel van de opgebouwde democratische verworvenheden verloren gaan en Georgië jaren terugwerpen.

Een ander scenario is een verdere verstrengeling van de regeringspartij met het staatsbestel. Het meerpartijenstelsel blijft, ook na de verkiezingen, gekenmerkt door een dominante politieke partij die constructieve samenwerking met de oppositie onnodig maakt. Wanneer het de oppositie de komende vijf jaar niet lukt een betekenisvolle rol te spelen in het politieke speelveld, verliest ze haar geloofwaardigheid. Dit werd al zichtbaar door het verlies van de oppositiepartijen bij de recente verkiezingen. Bij de presidentsverkiezingen in januari hielden ze Saakashvili bijna nog van de winst af. Maar ze verspeelden de laatste maanden veel krediet door het sluiten van steeds wisselende coalities, het oproepen van veel onvruchtbare politieke spanning en het zaaien van verwarring door de voortdurende organisatie van protesten. Ook wisten ze geen alternatieven voor het beleid van de UNM te formuleren, waardoor nogmaals pijnlijk duidelijk werd dat de Georgische partijen, ondanks hun ontwikkeling van de afgelopen jaren, nog een lange weg te gaan hebben.

Nu de UNM opnieuw de absolute meerderheid heeft behaald, duurt het gebrek aan evenwicht in het politieke systeem voort. De oppositiepartijen staan opnieuw buiten spel. Het risico is groot dat de verwevenheid van de regeringspartij met het staatsbestel verder toeneemt. Dit kan grote gevolgen hebben voor transparantie van het bestuur, de rechtsstaat en de toezichthoudende functie van het parlement, en daarmee voor de geloofwaardigheid van het democratische stelsel. Op den duur kan dit, zeker als de oppositie de rijen weet te sluiten, tot hernieuwde opstanden leiden. Wanneer het 'spook van de revolutie' opnieuw door Georgië waart, is het land weer terug bij af.

Als Saakashvili en de oppositiepartijen willen laten zien dat de Rozenrevolutie en de opstanden van november 2007 nodig waren om het proces van democratisering vlot te trekken, dan is constructieve samenwerking tussen hen vereist. De UNM zal de oppositie een relevante rol moeten geven in het politieke speelveld. Dat houdt in dat Saakashvili de partijen regelmatig zal moeten consulteren en uitdagen om met constructieve wijzigingen of alternatieven te komen. De oppositie zal op haar beurt het beleid van de regeringspartij kritisch maar

constructief tegemoet moeten treden en haar rol als oppositie binnen de kaders van de democratie moeten uitbuiten.

Onderwerpen om gezamenlijk aan te werken zijn er voldoende. De economische groei van de afgelopen jaren moet worden geconsolideerd, meer mensen moeten aan werk worden geholpen en zij die de afgelopen jaren niet hebben geprofiteerd moeten een beter leven krijgen. Daarnaast moet de democratie verder geconsolideerd worden. De UNM moet begrijpen dat het land uiteindelijk is gebaat bij een systeem waarin de oppositie mee doet. Dat vraagt constitutionele aanpassingen, maar ook het vertrouwen van de regeringspartij in het delen van de macht. Zowel de oppositie als de UNM zullen moeten inzien dat ze uiteindelijk gemeenschappelijke verantwoordelijkheden hebben ten aanzien van de opbouw van het land.

=

zo dicht bij

In de zuidoostelijke uithoek van Europa liggen tussen Georgië en de Kaspische Zee Armenië en Azerbeidzjan. Leo Platvoet bezocht de laatste drie jaar de regio regelmatig. Voor de Helling schetst hij aan de hand van fragmenten uit de beroemde roman *Ali en Nino* van Kurban Said de in historie gedrenkte zielenroerselen van de politiek in de zuidelijke Kaukasus.

Armenië en Azerbeidzjan verkeren al jaren op voet van een ongemeen koude oorlog over de enclave Nagorno Karabach. Beide voormalige Sovjetrepublieken kennen versterkte politieke verhoudingen. Politieke elites winnen met machtsvertoon en duistere praktijken verkiezingen. De langzaam groeiende maatschappelijke oppositie delft tot nu toe het onderspit. Kunnen Ali en Nino dit bevroren conflict ontdooien?

Ik leunde achterover in de kussens. Het was goed een gedachte helemaal tot het einde te denken. Mogelijk dat de mensen zullen zeggen dat ik thuisblijf om geen afscheid te hoeven nemen van de donkere ogen van Nino. Dat is goed mogelijk. Misschien hebben die mensen ook wel gelijk. Want die donkere ogen zijn voor mij hetzelfde als mijn geboortegrond, hetzelfde als de roep waarmee mijn geboortestad haar zoon roept die door een vreemdeling wordt verleid vreemde wegen te gaan. Ik blijf om de donkere ogen van mijn vaderland tegen de onzichtbare te beschermen.

Het veelgeprezen *Ali en Nino* is het 'Romeo en Julia' van de Zuidelijke Kaukasus. De "wondermooie", "virtuoos" geschreven roman, "die niemand onberoerd laat" (aldus *Trouw en de Volkskrant*) verhaalt van de onmogelijke liefde tussen Ali, een jonge moslim uit een familie van oliebaronnen, en Nino, dochter van een christelijke zakenman. De roman speelt in het Azerbeidzjan van de Russische revolutie en de Eerste Wereldoorlog, maar geeft ook fraaie beschrijvingen van het landelijke leven in Nagorno Karabach.

Bij de bron van Pechachpur keken de bomen als vermoeide heiligen naar de hemel. De bron ruiste in haar nauwe, stenen bedding. Kleine heuvels benamen het uitzicht op Sjoesja. In het oosten gingen de velden van Karabakh over in de stoffige steppen van Azerbeidzjan.

Deze pastorale beschrijving van Karabach staat in schrille tegenstelling tot haar geschiedenis. Nagorno Karabach ('Bergachtige Zwarte Tuin') is al eeuwenlang een speelbal in de roerige geschiedenis van de zuidelijke Kaukasus, waar Arabieren, Tartaar-Mongolen, Russen, Ottomanen, en Armeniërs hun hegemonie probeerden te vestigen door die van de anderen te betwisten. In de negentiende eeuw beleefde Nagorno Karabach als onderdeel van het Russische Rijk een periode van voorspoed. De hoofdstad Sjoesja groeide uit tot het

economische en culturele centrum van het zuidoostelijke deel van de Kaukasus en was met haar 60.000 inwoners groter dan Bakoe en Yerevan. Toen beide landen in 1918 democratische republieken werden, kregen ze het onmiddellijk met elkaar aan de stok over Nagorno Karabach. In Soesja werd als reactie hierop een volksregering samengesteld, die tot 1920 het bergstaatje regeerde. De Azeri's konden dit moeilijk verkroppen en hun leger richtte in 1920 een bloedbad aan in Soesja. In 1921 veroverden de bolsjewieken de zuidelijke Kaukasus. Zij namen een vergaande beslissing: omwille van de vreedzame betrekkingen tussen christenen (lees: Armeniërs) en moslims (Azerbeidzjanen) zou Nagorno Karabach een autonome regio worden binnen de staatsgrenzen van Azerbeidzjan. Een besluit dat na zeventig jaar Sovjet-stolling tot een nieuwe uitbarsting leidde. En een herhaling van zetten: strijd tussen Azerbeidzjan en Armenië, met als reactie het uitroepen van de onafhankelijkheid van Nagorno Karabach. Dit leidde tot een bloedige strijd tussen Azerische troepen en Armeense Karabachstrijders, die de laatsten uiteindelijk wonnen. Tienduizenden Azeri's, die soms generaties lang vreedzaam met Armeniërs in Nagorno Karabach hadden samengewoond, ontvluchtten de enclave en werden zo vluchteling in eigen land. Bovendien bezetten Armeense troepen – tot op de dag van vandaag – de met geweld ontvolkte streken rondom de enclave: méér dan een doorn in het oog van Azerbeidzjan.

"Ali Khan, je bent dom. Godzijdank zijn we hier in Europa. Waren we in Azië dan droeg ik al lang en breed een sluier, en dan zou je me niet kunnen zien."
Ik gaf me gewonnen. De geografisch omstreken ligging van Bakoe verzekerde mij van de aanblik van de mooiste ogen van de wereld.

Vanaf de onafhankelijkheid in 1991 is Azerbeidzjan verwikkeld in een ingewikkeld democratiseringsproces, om toch maar vooral bij Europa te horen. Maar er zit weinig vooruitgang in. De politieke macht is sinds 1993 in handen van één partij, de YAP (Nieuw Azerbeidzjaanse Partij). In dat jaar won partijleider Heydar Aliyev de presidentsverkiezingen, nadat een referendum met maar liefst 97 procent van de uitgebrachte stemmen de zittende president Eltchibey had weggestemd. Daar waren twee chaotische jaren aan voorafgegaan, waarvan de verloren strijd rond Nogorno

en zo ver weg

Karabach de katalysator was. Aliyev was een voormalige KGB-agent die door Leonid Brezjnev in 1969 werd benoemd tot zetbaas van Moskou in Azerbeidzjan en het in 1982 schopte tot vice-premier van de Sovjetunie. In 1987 werd hij door Gorbatsjov vanwege corruptie opzij geschoven, waarna hij de in die jaren bekende draai maakte van communist tot kapitalistisch zakenman.

Azerbeidzjan is een presidentiële democratie: praktisch alle macht is in handen van de president en de presidentgetrouwe meerderheid in het parlement heeft geen dualistische pretenties. Tijdens het bewind van Aliyev neemt de corruptie toe; een rijke bovenlaag profiteert van de olie die uit de Kaspische Zee wordt gewonnen. Berucht zijn de verhalen over zijn zoon Ilham Aliyev, vice-president van de staatsoliemaatschappij, die als een playboy in casino's en salons goede sier maakte met de oliedollars. Als de gezondheid van de oude Aliyev langzaam maar zeker verslechtert, neemt Ilham als YAP-kandidaat aan de presidentsverkiezingen van 2003 deel, en weet deze ook te winnen. Deze eerste erfopvolging in het pre-Sovjettijdperk vindt onder luide internationale kritiek plaats, vanwege de vele onregelmatigheden waaronder de verkiezingen plaatsvinden. De oppositie organiseert massademonstraties die met veel geweld uiteen worden geslagen.

In woord probeert Ilham Aliyev na zijn aantreden een democratisch gezicht te tonen door het belang van mensenrechten, democratie en rechtstaat te onderstrepen. Echter, elke verkiezing die na zijn aantreden is gehouden, krijgt méér internationale kritiek. Overheid en YAP zijn geheel versmolten: alle relevante overheidsfuncties worden bekleed door partijgangers. De – ook nog hopeloos verbrokkelde – oppositie wordt monddood gemaakt: partijkantoren en kranten worden regelmatig op de korrel genomen, kritische journalisten moeten op hun tellen passen en mensenrechtenorganisaties worden al snel gebrandmerkt als een instrument in handen van buitenlandse mogendheden.

De kramp in de democratische ontwikkeling van Azerbeidzjan kan voor een belangrijk deel worden verklaard uit het zwarte goud dat het bezit en waar de Aliyev-clan zo van profiteert. Zeker sinds vanaf mei 2006 de 1768 km lange pijplijn van Bakoe via Tbilisi de olie naar de Turkse havenstad Ceyhan laat vloeien in een stroom van 1 miljoen barrels per dag. Op wereldschaal bezien slechts een aandeel van zo'n 1

procent van de wereldhandel, maar voor Azerbeidzjan de aanjager van een record economische groei van 35 procent in 2007. Politieke macht betekent automatisch economische controle over deze geldkoe. En dus heeft de huidige elite er veel voor over om haar macht te continueren, ook als daar verkiezingen voor moeten worden gemanipuleerd. Voor een ander deel kan de democratische kramp worden verklaard uit het verlies van Nagorno Karabach. Deze breed gevoelde vernedering wordt door de heersende elite voor eigen politieke doeleinden gebruikt. De vijandschap jegens Armenië wordt fanatiek in stand gehouden: ieder incident langs de gemilitariseerde grens wordt uitvergroot. Horrorverhalen over al vijftien jaar vermiste personen die als slaven in Armeense zilvermijnen zouden werken, worden met graagte verspreid in de massamedia. De derde reden voor de moeizame democratische ontwikkeling is van meer algemene aard en geldt voor alle voormalige Sovjetrepublieken. Na zeventig jaar proletarische dictatuur is het democratisch bewustzijn zwak ontwikkeld. Politieke partijen voeren veel onderlinge strijd, maar die gaat vooral over personen en posities. Het kost veel moeite om programmatische verschillen te ontdekken tussen rivaliserende partijen. En de persoonsverheerlijking speelt nog steeds een grote rol. De oude Aliyev zwaait je op reusachtige affiches vanaf vele plekken in Azerbeidzjan minzaam tegemoet, zijn beeltenis hangt in ieder overheidsgebouw en op de website van de YAP wordt hij in Noord-Koreaanse termen omschreven als 'geniale zoon van ons volk'.

Ik gaf hem dankbaar een hand. Er bestonden dus werkelijk fatsoenlijke Armeniërs. De ontdekking was verwarrend.

Armenië is sinds 1991 eveneens een presidentiële democratie. Het land beschouwt zich als het laatste christelijke bolwerk van het Westen: Azerbeidzjan en Turkije zijn immers – weliswaar seculiere – landen met een islamitische bevolking. En met beide landen, trouwe bondgenoten van elkaar, onderhoudt Armenië een zeer gespannen relatie, die de geografische overgang van christendom naar islam markeert met een virtueel IJzeren Gordijn. De Armeense 'genocide', waarbij tussen 1915 en 1917 volgens uiteenlopende schattingen tussen de 650.000 en 1,5 miljoen Armeniërs in Anatolië omkwamen, is – zolang Turkije elke verantwoordelijkheid hiervoor blijft

ontkennen – een onoverkomelijke hindernis. Even buiten Yerevan ligt op een heuvel het megalomane monument dat de genocide herdenkt. De in beton gegoten symboliek, omgeven met groenstroken waarin politici uit alle windstreken met boompjes hun medeleven betuigen, laat geen twijfel betaan over de hardnekkigheid waarmee de Armenen deze gebeurtenis zullen gebruiken om hun zuiderburen tot enig schuldbesef te dwingen. De kwestie Nagorno Karabach is vanuit Armeens perspectief gezien historische logica. Wie rechtvaardigheid in eeuwen telt en het heden door alléén een historische bril beschouwt, kan niet anders tot de conclusie komen dat de korte periode waarin Nagorno Karabach formeel deel uitmaakte van de Sovjetrepubliek Azerbeidzjan in het niet zinkt bij de eeuwen daarvoor waarin dat niet het geval was. Bovendien: door de eeuwen heen is het hoofdzakelijk door Armeniërs bewoond.

De Armeense zaak wordt in beide kwesties door een actieve diaspora – vooral in de VS en Frankrijk – hartstochtelijk ondersteund. Wat betreft de genocide wordt er terreinwinst geboekt: tientallen landen hebben officieel Turkije verantwoordelijkheid gesteld voor de massamoord. Bij Nagorno Karabach ligt de situatie lastiger. Het groene bergstaasje wordt door niet één land erkend, ook niet door Armenië, en er is een trits VN-resoluties waarin de territoriale onschendbaarheid van Azerbeidzjan inclusief Nagorno Karabach is vastgelegd. Maar onrustiger worden de Armenen van de oorlogszuchtige taal die vanuit Azerbeidzjan klinkt, dat de toegestroomde oliedollars voor een deel gebruikt om zich fors te bewapenen. En dus domineert de enclave – en de relatie met Azerbeidzjan – ook de Armeense politiek. Het feit dat vooraanstaande Armeense politici een strijdbaar Karabachverleden hebben is daar mede debet aan. In 1991 werd Levon Ter-Petrossian tot president gekozen. Deze telg uit een familie van genocide-overlevers is eind jaren tachtig actief betrokken geraakt bij de beweging die Nagorno Karabach wil losweken uit Azerbeidzjan. Een ideale combinatie voor een populaire politicus in Armenië. In 1996 wordt hij herkozen, al bekritisert zowel de oppositie als internationale waarnemers het oneerlijke karakter van de verkiezingen. In 1998 wordt hij gedwongen af te treden, omdat hij tot een compromis bereid was in de kwestie Nagorno Karabach. Zijn Judas is de compromisloze premier Robert Kocharyan,

geboren in Nagorno Karabach en van 1994 tot 1997 president van het bergstaatje. Hardliner Kocharyan wordt in 1998 tot president gekozen en in 2003 herkozen. Beide verkiezingen gaan – wederom – gepaard met beschuldigingen van fraude en politiegeweld. Bij de presidentsverkiezingen van dit jaar kan Kocharyan van de Armeense grondwet niet opnieuw kandidaat zijn. Maar zijn opvolging is nauwkeurig geregisseerd: premier Sargsyan, eveneens een gehard strijder uit Nagorno Karabach, wordt door hem op Poetinse wijze als opvolger aangewezen. Saillant detail: Levon Ter-Petrossian is na tien jaar politiek celibaat de kandidaat van de oppositie. In zijn campagne beschuldigt hij het duo Kocharyan-Sargsyan van grootschalige corruptie en schending van mensenrechten. Hij behaalt 21,5 procent van de stemmen; zijn aanhang spreekt van gestolen verkiezingen en houdt enige dagen het centrale plein in Yerevan bezet, waarbij enkele doden vallen. Een maand lang wordt de noodtoestand afgekondigd.

“Maar het kind dat ik in me draag, zal geen kind van de woestijn en ook niet van het zand worden, maar gewoon het kind van Ali en Nino. Afgesproken?”

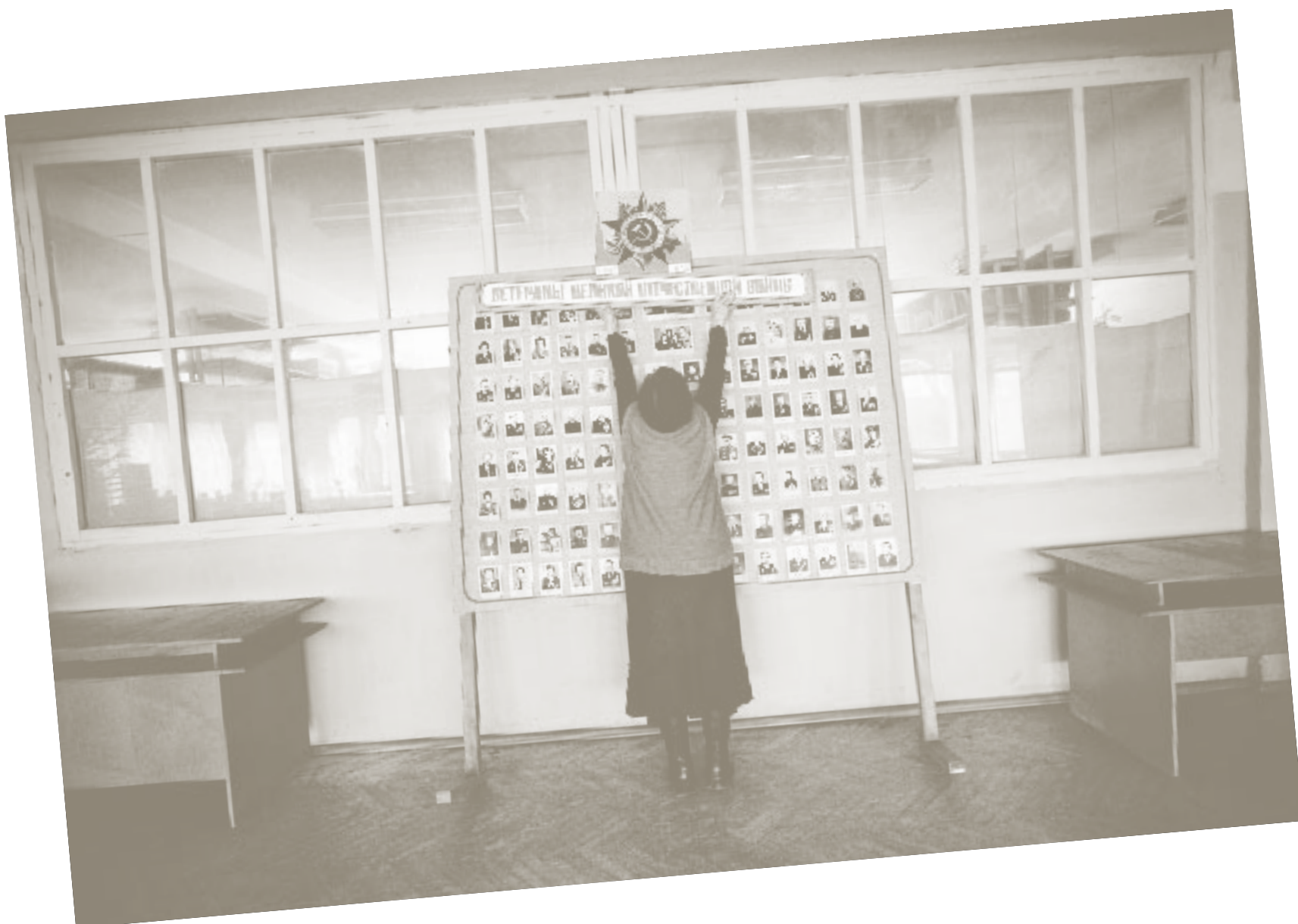
“Afgesproken”, zei ik en ik wist dat ik mij daarmee akkoord had verklaard de vader van een Europeaan te worden.

Anders dan dit citaat doet vermoeden loopt de botsing tussen twee culturen niet goed af in de roman. Desondanks kan *Ali en Nino* óók worden gelezen als een poging om etnische, nationale, religieuze en culturele grenzen te overstijgen, als een getuigenis dat er meer is dan mensen vreedzaam bindt dan hen gewelddadig scheidt.

De parallel met de werkelijkheid anno 2008 is dat er meer gelijkenis tussen Azerbeidzjan en Armenië is dan beide landen lief is. Beide landen willen westerse democratiën zijn. Beide zijn lid van de Raad van Europa en onderschrijven dezelfde uitgangspunten met betrekking tot democratie, mensenrechten en rechtstaat. Om uiteenlopende redenen willen ze zowel goede

contacten houden met het naburige Rusland als met het verre Amerika. Tegelijkertijd zijn de politieke verhoudingen verstard. De gestaalde kaders uit Nagorno Karabach gijzelen de Armeense politiek en de Aliyev-dynastie in Azerbeidzjan handhaaft met harde hand haar politiek-economische hegemonie. Verkiezingen zijn in beide landen in toenemende mate omstreden. Beide landen hebben een forse economische groei, die echter nauwelijks de armsten ten goede komt. De sociale ongelijkheid neemt toe, jongeren beproeven elders hun geluk. Verkiezingen worden in- en uitgeluid met demonstraties en internationale protesten. In beide landen lijkt sprake te zijn van een gestaag groeiende, maatschappelijke oppositie die schreeuwt om internationale steun. En sancties tegen machthebbers die nu consequent over een lange periode democratische principes bruskeren waar ze zelf voor getekend hebben.

Het oplossen van het ‘bevroren conflict’ Nagorno Karabach is een noodzakelijke stap om de situatie te ontgooien. De slepende

verkenningen die nu al jarenlang onder de vlag van de OVSE worden gevoerd, moeten plaats maken voor onderhandelingen, waarbij de VS, EU en Rusland aanschuiven. Laat de VS en de EU aantonen dat de onafhankelijkheid van Kosovo inderdaad geen vrijbrief is voor allerlei separatistische bewegingen, die na etnische zuiveringen menen het recht op zelfstandigheid verdiend te hebben. En Rusland kan nu wél haar volkenrechtelijk principe van territoriale integriteit laten gelden.

=

Literatuur

Ch. de Leeuw, *Storm over de Kaukasus*, Babylon-De Geus, Amsterdam 1997. (Nog verkrijgbaar op www.marktplaats.nl)

Th. de Waal, *Black Garden*, New York University Press, New York 2003

K. Said, *Ali en Nino*, De Bezige Bij, Amsterdam 2001 (1937).

T. Reiss, *Een reiziger uit de Oriënt*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005. (zie Verder lezen. p. 44)

LINKS In de bibliotheek van Tskhinvali wordt een herdenkingsplaat opgehangen voor de Ossetiërs die tijdens de Tweede Wereldoorlog voor het Sovjet-leger sneuvelden. **ONDER** Op de markt van Tskhinvali verkopen ook veel Georgiërs hun producten.

Van oude bomen

‘Groen’ gaat in de politiek vaak samen met ‘progressief’. Toch zijn veel natuurliefhebbers als het erop aankomt nogal behoudzuchtig. Vooruitstrevende ecologen wijten dit al snel aan kortzichtigheid. Hoe staat het met het evenwicht tussen vernieuwing en behoudzucht in de Nederlandse natuur?

In een van zijn verhalen schrijft Bob den Uyl waarderend over een tuin die precies in de juiste mate is verwaarloosd. Dat is eigenlijk wel een mooie definitie van wat in Nederland doorgaans ‘natuur’ wordt genoemd: betrekkelijk kleine terreinen, die aan menselijk ingrijpen hun ontstaan danken (ons laatste stukje oerbos is in de negentiende eeuw gekapt), maar toch lang genoeg met rust zijn gelaten om een rustieke, weldadig verwilderde indruk te maken. Die natuurgebieden lopen in ons keurig aangeharkte landje permanent gevaar. In toenemende mate penetreren woningen, bedrijventerreinen, autowegen, vakantieparken en uitgestrekte golfterreinen het ongerepte groen. En soms zijn het de bulldozers, draglines en motorzagen van natuurbeheerders die de rust verstoren. Met name Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer hebben het de laatste jaren nogal eens aan de stok met recreanten die vinden dat hun favoriete stukje groen op een wel erg ingrijpende manier wordt ‘beheerd’. En dan gaat het niet om alle informatiebordjes, picknicktafels of bruggetjes waarmee de natuur wordt opgeleukt, maar om het kappen van grote percelen bos.

Bij Velp op de Veluwe ontstond eerder dit jaar bijvoorbeeld ophef toen Natuurmonumenten – met instemming van een GroenLinks-wethouder – zeventien hectare bos kapte, om een dichtgegroeide zandverstuiving weer in oude luister te herstellen. Of neem de Bisonbaai in de uiterwaarden van de Waal vlakbij Nijmegen. Een ruig stukje groen rond een meertje. Voor ecologen is het ongetwijfeld niet het meest interessante stukje Nederland, maar natuurliefhebbers van het meer indolente soort genieten er in grote getale van de rust, het ruizen van de oude, hoge populieren en het koele, relatief schone water. In september 2006 waren er ineens motorzagen te horen. De beheerder van het gebied, Staatsbosbeheer, had beslist dat een groot deel van de bomen tegen de vlakte moest, omdat ze te oud waren en daarmee een veiligheidsrisico opleverden voor wandelaars. Bovendien ging het om aangeplante Canadese populieren, die hier om die reden niet zouden thuishoren. Er werd onmiddellijk een actiegroep opgericht, in een vergeefse poging de kapwerkzaamheden tegen te houden; de Nijmeegse gemeenteraadsfractie van GroenLinks kwam in het geweer, de SP stelde zelfs Kamervragen over de zaak.

Alex de Meijer, de Nijmeegse contactpersoon van de Bomenstichting en Milieudefensie, sloot zich niet bij het pro-

test aan. De Meijer: “De dramatische verhalen van sommige actievoerders vond ik flauwekul. Vanuit het oogpunt van natuurontwikkeling in de uiterwaarden was ik geen tegenstander van het rooien daar. Die populieren stonden voor een hele gordel spontaan gegroeide en al behoorlijk grote wilgen. Ik heb veel contact met natuurorganisaties hier in de omgeving en die waren allemaal voor het rooien van die bomen. Daar zitten veel mensen met ecologische kennis, die zeggen: laat de boel lekker oorspronkelijke natuur worden, daar horen die populieren niet in thuis.”

De Meijer kent meer recente voorbeelden van protest tegen de kap van bomen die ruimte moeten maken voor een meer gevarieerdere en ‘natuurlijkere’ vegetatie, met bijvoorbeeld heide of bosanemonen. Ook het oude weidelandschap met z’n vriendelijke koeien moet her en der plaatsmaken voor wildere vormen van natuur.

Salamanders

Kunnen medewerkers van natuurorganisaties – veelal biologen en ecologen – niet wat meer rekening houden met het behoudzuchtige type groenliefhebber, dat misschien nauwelijks een mus van een merel kan onderscheiden, maar wel graag af en toe wat boslucht opsnuift en nostalgisch wegdroomt in het zo vertrouwde Nederlandse landschap? Frans Vera, als landschapsecoloog verbonden aan Staatsbosbeheer, heeft daar zijn bedenkingen bij. “Als je iedereen steeds gaat vragen wat we moeten doen, komen we niet veel verder; mensen zullen altijd conservatief kiezen.” Hij wijst op onderzoek van de econoom en Nobelprijswinnaar Daniel Kahneman, waaruit blijkt dat mensen verlies veel zwaarder wegen dan waardestijgingen. Dat geldt ook voor veel natuurliefhebbers. “Zodra je gaat praten over verandering in het landschap waarin mensen zijn grootgebracht, gaat dat verliesmijdende gedrag een rol spelen, want mensen weten wat ze hebben, niet wat ze krijgen.” Wanneer je daaraan toegeeft, gaat de natuur op den duur steeds verder achteruit, vreest Vera. “Je definieert als natuur wat je kent uit je jeugd; voor mij was dat een slootje in Amsterdam, waar ik salamanders ging vangen. Tijdens het leven van iedere generatie verdwijnen er planten- en diersoorten, met name als gevolg van ontwikkelingen in de landbouw. De volgende generatie definieert het restant tot natuur. Het resultaat is een voortdurende verlaging van de standaard voor wat natuur is; het is een continu proces van normvervaging.”

en dingen die voorbij gaan

Om het tij te keren werd Vera een grote promotor van natuurontwikkeling. “In Nederland was de essentie van natuurbescherming heel lang: iets is mooi, laten we zorgen dat het zo blijft. Dat ging dan, met uitzondering van de Waddenzee, altijd om cultuurlandschappen. Wanneer je een Afrikaan hier in een weiland zet en zegt ‘Dit is onze natuur’, zal hij misschien nog net niet in lachen uitbarsten, uit beleefdheid. Het kan niet zo zijn dat we ons beperken tot het stoppen van verdere achteruitgang. Als wij mensen in Bangladesh aanspreken op het behoud van hun tijgers, of vinden dat Indiërs moeten samenleven met olifanten, dan mogen we bij onszelf ook wel wat meer doen dan alleen beschermen wat er toevallig over is gebleven.” Mede dankzij Vera zijn de afgelopen vijftien jaar in Nederland natuurontwikkelingsprojecten tot stand gekomen, stukjes wildernis met een relatief weelderige biodiversiteit. Bekendste voorbeelden zijn de Oostvaardersplassen en een aantal uiterwaarden van rivieren, waar de natuur haar gang kon gaan in het kader van het Plan Ooievaar. Ook veel liefhebbers van het oude cultuurlandschap langs de rivieren gaven zich uiteindelijk hiervoor gewonnen. Vera: “Uit onderzoek blijkt dat een overgrote meerderheid van de aanvankelijke tegenstanders hier na een aantal jaren positief tegenover stond, zelfs een kleine meerderheid onder de boeren.”

Kaalgeslagen

Tegenstanders van ‘nieuwe natuur’ lijken gedoemd tot het leveren van achterhoedegevechten. Een invloedrijke organisatie die opkomt voor hun belangen is er niet. Misschien kan de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap (in 2006 voortgekomen uit de Vereniging Das&Boom) daartoe uitgroeien, al presenteert die zich vooral met een ambitieus Deltaplan om het landschap te verfraaien. Louter strijden voor behoud van het bestaande is niet sexy; dat riekt naar conservatisme.

De Britse filosoof John Gray hield jaren geleden een pleidooi voor toenadering tussen groenen en conservatieven. Hij zag drie fundamentele overeenkomsten tussen het gedachtegoed van de beide politieke stromingen: ze kijken verder dan alleen de huidige generatie, hechten veel waarde aan de gemeenschap en hebben een afkeer van grootschalige vernieuwende experimenten. Het lijkt erop dat de Britse Conservatieve Partij hier ten langen leste gehoor aan geeft, want haar nieuwe leider David Cameron profileert zich nadrukkelijk als een ‘groene’ kandidaat. Maar in het

Nederlandse politieke debat zijn degenen die zichzelf conservatief noemen vooral gericht op het conserveren van de oude machtsverhoudingen in de samenleving. Geen wonder dat GroenLinksers en andere vooruitstrevende natuurliefhebbers het niet prettig vinden om van conservatisme te worden beticht.

Dit neemt niet weg dat vooral de linkse huiver tegenover grootschaligheid prima aansluit bij het gedachtegoed van menig natuurliefhebber. De Bomenstichting, een landelijk netwerk van bomenbeschermers, heeft dat hoog in haar vaandel staan. Edwin Koot, projectleider bomenbeleid van de stichting: “Wij zijn voorstander van natuurontwikkeling, maar we zeggen ook: doe het niet te rigoreus. Vaak wordt het heel groots aangepakt. Dan moeten er bijvoorbeeld een paar prachtige oude wilgen wijken, omdat men een natuurlijke oevervegetatie met riet wil. In onze ogen moet je dan bedenken dat het heel slecht te verkopen is wanneer het eerste wat mensen zien bij de aanleg van nieuwe natuur een volkomen kaalgeslagen vlakte is. Sluit dan een compromis, laat een aantal van die jongens staan, al past dat niet in het concept.” Volgens Frans Vera is echter wetenschappelijk aangetoond “dat alleen in grootschalige gebieden natuurlijke processen zoveel variëteit laten ontstaan dat daar de van nature in Europa aanwezige biodiversiteit kan worden behouden.”

Alex de Meijer wijst erop dat ook financiële overwegingen een rol spelen bij de keuze voor een grootschaligere aanpak. Rigoreus percelen bos kappen is goedkoper dan selectief ingrijpen. En oude cultuurlandschappen in stand houden vereist maaien, plaggen, snoeien en andere vormen van kostbaar onderhoud, die in verwilderde natuurontwikkelingsprojecten achterwege kunnen blijven. Toch heeft hij vertrouwen in de compromisbereidheid van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. “Dit soort organisaties is gevoelig voor publieke druk. Diverse acties voor het behoud van bijvoorbeeld tamme kastanjes of Amerikaanse eiken die gekapt dreigden te worden omdat ze hier niet thuis zouden horen, hebben succes gehad. Bij de Overasseltse Vennen, waar Staatsbosbeheer ruimte wil scheppen voor zeldzame (natte) natuur, is onder publieksdruk afgedwongen dat het aantal te kappen hectares wordt beperkt.” Zo kent hij meer voorbeelden. Al met al is De Meijer blij met de toegenomen discussie over de wijze van natuurbeheer. “Laat de meningen maar botsen, dan komt er iets goeds uit.”

=

Literatuur

J. Gray, *Beyond the new right. Markets, government and the common environment*, Routledge, London & New York 1993.

foto: Philippe McIntyre

Het altruïsme

GroenLinks denkt na over haar uitgangspunten en de toekomst.

GroenLinks-watcher Paul Lucardie vindt dat de partij zich moet laten leiden door altruïsme.

Ideologie is weer een beetje in de mode. PvdA en VVD hebben zich de afgelopen jaren op hun beginselen bezonnen, terwijl ChristenUnie, SP en PVV al dan niet terecht de indruk wekken principieel en duidelijk te zijn – wat mogelijk een deel van hun electoraal succes verklaart. GroenLinks wil wel met de mode meedoen, maar heeft (naar eigen zeggen) alleen idealen en geen ideologie. Is dat zo?

Hier wil ik betogen dat GroenLinks wel degelijk over een ideologie beschikt, zij het niet een klassieke ideologie als liberalisme of socialisme. De idealen van de partij hangen wellicht nauwer samen dan men vaak aanneemt.

Volgens het Programma van Uitgangspunten uit 1992 koestert GroenLinks vier idealen: democratie, respect voor natuur en milieu, sociale rechtvaardigheid en internationale solidariteit.

Democratie betekent zoals bekend 'regering door het volk', oftewel: iedere burger mag om de beurt regeren en geregeerd worden, in de woorden van Aristoteles. Daarvan is in onze zogenaamde parlementaire democratie geen sprake van, de meeste burgers mogen slechts eens in de zoveel tijd een stem uitbrengen op een politicus, die vervolgens gaat regeren of de regering tracht te controleren. Niettemin worden de politici geacht rekening te houden met de mening van hun kiezers.

Respect voor natuur en milieu betekent: rekening houden met de dieren, planten en mineralen om ons heen, niet alleen om die te behouden voor onszelf en ons nageslacht maar ook omdat ze een eigen intrinsieke waarde hebben.

Sociale rechtvaardigheid is een bijzonder vaag begrip dat vrijwel alle politieke stromingen verschillend uitleggen. In elk geval poogt men rekening te houden met verschillen tussen mensen, in aanleg en milieu. In liberale ogen mogen die verschillen best leiden tot een ongelijke verdeling van inkomens, macht en aanzien, terwijl socialisten

die ongelijkheid willen beperken en mensen met minder talent of meer pech in hun streven naar welvaart daarvoor willen compenseren door middel van subsidies en collectieve voorzieningen.

Indien we de ongelijkheid niet alleen in eigen land maar ook in de rest van de wereld willen beperken, noemen we dat meestal *internationale solidariteit*: het vierde ideaal van GroenLinks. Dat betekent rekening houden met de rest van de wereld, en vooral met de armere delen daarvan die de Derde Wereld genoemd werden. De leuze 'Eigen volk eerst' heeft GroenLinks nooit erg aangesproken.

Die nationalistische gedachte hoort thuis bij een andere, rechtse of conservatieve traditie, die de bestaande verschillen wil handhaven en mogelijk vergroten. De conservatieven willen het onderscheid tussen 'wij' en 'zij' aanscherpen, niet alleen de verschillen tussen het eigen volk en de anderen, ook tussen 'ons soort mensen' en de lagere klassen in eigen land, tussen de eigen cultuur of godsdienst en die van anderen, tussen man en vrouw, homo en hetero; en natuurlijk de verschillen tussen de mens als 'Heer der Schepping' en de dieren en planten die aan zijn macht zijn overgeleverd. GroenLinks ontkent die verschillen niet maar zoekt ook naar de overeenkomsten met de ander of het andere. Ze wil rekening houden met andere generaties, andere culturen, andere sociale klassen, andere landen en andere dieren – eigenlijk met alles en iedereen. We zouden dat de ideologie van het politiek altruïsme kunnen noemen (alter = ander).

vloeibaar

Altruïsme roept associaties op met onuitstaanbaar moralisme, naïef vertrouwen in het 'goede van de mens' en ontkenning van de harde realiteit: het hemd is immers nader dan de rok? Zorgen voor je gezin en hulpvaardig zijn voor je burens is al moeilijk genoeg, solidariteit opbrengen met de hele wereld en ook nog met je nageslacht en met de dieren en ecosystemen om je heen, is dat niet wat veel gevraagd? De oude socialisten koppelden de solidariteit nog aan gemeenschappelijke klassenbelangen: alleen door samenwerking kon het internationale proletariaat de macht van de kapitalisten breken en een klassenloze samenleving opbouwen. Dat perspectief ontbreekt bij GroenLinks. Internationale solidariteit krijgt als ideaal dan ook vaak een moralistisch karakter.

Ik zou echter een onderscheid willen maken tussen solidariteit en altruïsme

(je kunt ook zeggen: tussen extreem en gematigd altruïsme). Solidariteit heeft te maken met eenheid en vastigheid (*solide* = vast). Altruïsme (in de gematigde vorm) gaat in mijn opvatting uit van verscheidenheid; het is eerder vloeibaar dan vast. Een simpel voorbeeld. Als ik solidair wil zijn met een dakloze of een vluchteling die me op straat aanspreekt, zou ik hem mijn huis of tenminste een deel van mijn huis moeten aanbieden. Als ik echter alleen een daklozenkrant van hem koop of geld overmaak aan Vluchtelingenwerk, ben ik niet echt solidair – ik vorm geen vaste eenheid met de daklozen of vluchtelingen. Maar ik handel wel altruïstisch, in plaats van egoïstisch of uit puur eigenbelang. Solidariteit is wellicht alleen mogelijk binnen een exclusieve gemeenschap: het eigen volk, de eigen kerk, de eigen klasse. Die solidariteit van 'wij' tegenover 'zij' vindt een beloning in de verwerving of verdediging van eigen welvaart en vrijheid. Dat heeft vaak meer met groeps-egoïsme dan met altruïsme te maken, ook al vraagt het soms offers van bepaalde individuen.

Altruïsme onderscheidt zich van groeps-egoïsme, maar ook van zelfopoffering. Er blijft enige afstand tussen Ego en Alter, Ik en de Ander, maar we houden rekening met elkaar. Wederkerigheid is daarbij wenselijk, maar lang niet altijd mogelijk. Van asielzoekers in je buurtkerk kun je misschien nog waardering of erkentelijkheid verwachten, bij je verre nakomelingen of de dieren en planten in je omgeving is dat al een stuk lastiger. Een altruïst gaat dus niet uit van *do ut des* (ik geef opdat jij geeft), al zal hij een bedankje wel weten te waarderen.

utopie

Een altruïst gaat dus niet per definitie uit van een naïef optimistisch mensbeeld en verwaarloost niet per se zijn eigen belangen. Het is dan ook niet een wereldvreemde en apolitieke houding. Politiek is immers altijd een combinatie van belangen en idealen. Nagenoeg elke politieke beweging of partij behartigt de belangen van bepaalde groepen en streeft bepaalde idealen na. Dat weerspiegelt zich in het gedrag van hun electoraat. De VVD trekt wel veel welgestelde kiezers, maar toch ook uitkeringsgerechtigden en AOW'ers, terwijl de SP soms steun krijgt van miljonairs en hoogleraren, en het CDA van onkerkelijken. Als de meeste kiezers alleen uit eigen belang gingen stemmen, zouden verkiezingsuitslagen gemakkelijk te voorspellen zijn – maar dat zijn ze

van GroenLinks

zelden, tot frustratie van opiniepeilers en politicologen.

Politieke idealen moeten uiteraard vorm krijgen in concrete plannen en wensen. Die hoeven echter niet allemaal op korte termijn uitvoerbaar te zijn. Een politieke partij heeft ook een langetermijndoelstelling nodig – en misschien zelfs een moeilijk te verwezenlijken utopie, als ze haar kiezers en leden wil inspireren. Dat geldt zelfs voor enigszins egoïstische bewegingen als Trots op Nederland, maar zeker voor een altruïstische partij. Hieronder wil ik aangeven hoe een altruïstische utopie GroenLinks zou kunnen inspireren – en misschien zelfs electoraal voordeel zou kunnen brengen, hoe paradoxaal dat ook moge klinken.

Athene

'Think globally, act locally' is vanouds een leidraad van groene partijen en bewegingen over de hele wereld. Een van de eerste groene ideologen, de in 2006 overleden Amerikaanse eco-anarchist Murray Bookchin, voerde deze gedachte naar een radicale conclusie in zijn pleidooi voor *libertarian municipalism*. Elke gemeente zou een soevereine eenheid moeten vormen, weliswaar in confederatie met anderen verbonden maar onafhankelijk in haar besluitvorming. Die besluitvorming zou liefst in massale volksvergaderingen plaats moeten vinden, zodat elke burger zich direct betrokken weet. Burgers zouden ook bij toerbeurt politiedienst moeten doen.

Het ideaal doet denken aan het oude Athene (al bleef burgerschap daar beperkt tot de zonen van Atheense ouders). Zover zal GroenLinks niet willen gaan. Maar een paar stappen in die richting zouden geen kwaad kunnen. We kunnen vast wel iets leren van Porto Alegre, een Braziliaanse stad van ongeveer anderhalf miljoen inwoners die sinds 1988 probeert haar burgers actief te betrekken bij de vaststelling van de begroting, onder meer via openbare wijkvergaderingen. Radicale decentralisatie en opwaardering van de gemeente hebben belangrijke voordelen.

In de eerste plaats is het gemakkelijker gemeenschapszin te ontwikkelen in een bestaande gemeenschap dan in een abstractie als 'de wereld'. De meeste inwoners van een gemeente voelen wel een zekere band met die plaats, al wordt hun dat door veelvuldige gemeentelijke herindelingen en centralisatie van veel overheidstaken niet gemakkelijk gemaakt. Zelfs jongeren die weinig binding hebben met Nederland

voelen vaak nog wel iets voor hun stad, al was het maar dankzij Ajax of PSV. Dat wordt bevestigd door onderzoeken in Amsterdam en Rotterdam. 85% van de ondervraagde Amsterdammers voelen zich verbonden met hun stad; bij niet-westerse allochtonen is dat 75%. Volgens onderzoek van de Erasmus Universiteit zien jongeren van Turkse en Marokkaanse afkomst zichzelf eerder als Rotterdammer dan als Nederlander (*NRC Handelsblad*, 27 maart 2008).

De meeste gemeenten zijn langzamerhand een microkosmos geworden die bijna alle groepen waar solidariteit mee gewenst is in zich verenigt: arm en rijk, immigrant en inboorling, christen, atheïst en moslim, man en vrouw, mens en dier. Via immigranten is zelfs de Derde Wereld indirect aanwezig, althans in de grote, stedelijke gemeenten. De stad lijkt zodoende een goede leerschool voor altruïsme à la GroenLinks: rekening houden met elkaar – op straat, in het verkeer, in het werk, in de supermarkt en in de disco.

De gemeente is bovendien nog kleinschalig genoeg om echte democratie te leren en te realiseren. Dat bleek al in Athene. In Nederland heeft de gemeente mondjesmaat wat meer bevoegdheden gekregen, maar blijft erg afhankelijk van de centrale overheid, ook voor haar inkomsten. Dat zou moeten veranderen, wil de gemeente als democratische gemeenschap iets meer betekenen.

GroenLinks heeft eigenlijk verrassend weinig aandacht voor de gemeente getoond, althans op ideologisch vlak. Op bestuurlijk terrein heeft ze daarentegen veel werk verricht, acties gevoerd en vaak goede wethouders geleverd. De partij werd daarvoor ook beloond door de kiezers met cijfers die vaak hoger waren dan de landelijke verkiezingsresultaten. Mogelijk voelt GroenLinks echter – evenals andere linkse partijen overigens – een zekere huiver voor radicale decentralisatie. Gemeenten verschillen immers onderling nogal, in rijkdom en etnische samenstelling. Een forse uitbreiding van hun bevoegdheden en inkomsten zou die ongelijkheid kunnen vergroten. Meer geld voor Delfzijl is wel goed, maar moet Wassenaar dan ook meer hebben? En mogen gemeenten straks immigranten weigeren of de bijstand verlagen als ze dat democratisch besluiten? We wilden toch groepsegoïsme tegengaan?

Dat vereist tenminste vrijheid van vestiging. Geen enkele gemeente zou burgers met een geldig paspoort (en een blanco

strafblad) uit andere gemeenten mogen weigeren. In tegendeel, verhuizing zou vergemakkelijkt en gesubsidieerd moeten worden. Zover zijn we nog niet, maar met een krimpende bevolking en dus (waarschijnlijk) toenemende leegstand van woningen wordt dat in de toekomst vast gemakkelijker. De centrale overheid moet daar op toezien – en blijft dus nodig, wat Bookchin en zijn geestverwanten daar ook van mogen vinden. Binnen deze randvoorwaarden lijkt me ongelijkheid tussen gemeenten echter geen probleem. Laat ik het even provocerend formuleren: laat Staphorst maar bordelen, coffeeshops en hoofddoekjes verbieden, als Groningen ze maar toestaat.

evenwicht

GroenLinks zoekt al vanaf haar oprichting een evenwicht tussen individualisme en gemeenschapszin, tussen zelfontplooiing en solidariteit, tussen vrijheid en duurzaamheid. Dat gaat niet alleen om abstracte principes, maar ook om concrete kwesties als ontslagrecht en verbindend verklaren van een CAO, autogebruik en gratis openbaar vervoer, onderwijs en integratie van migranten. Zonder dat soms wankele evenwicht zou GroenLinks haar identiteit kwijt raken – en waarschijnlijk ook haar meest trouwe kiezers.

Gematigd altruïsme vormt de kern van die identiteit, heb ik getracht aan te tonen. GroenLinks wil rekening houden met 'de ander'. Dat betekent evenwicht tussen zelfopoffering en groepsegoïsme: met iedereen rekening houden, maar niet zelf het kind van de rekening worden.

=

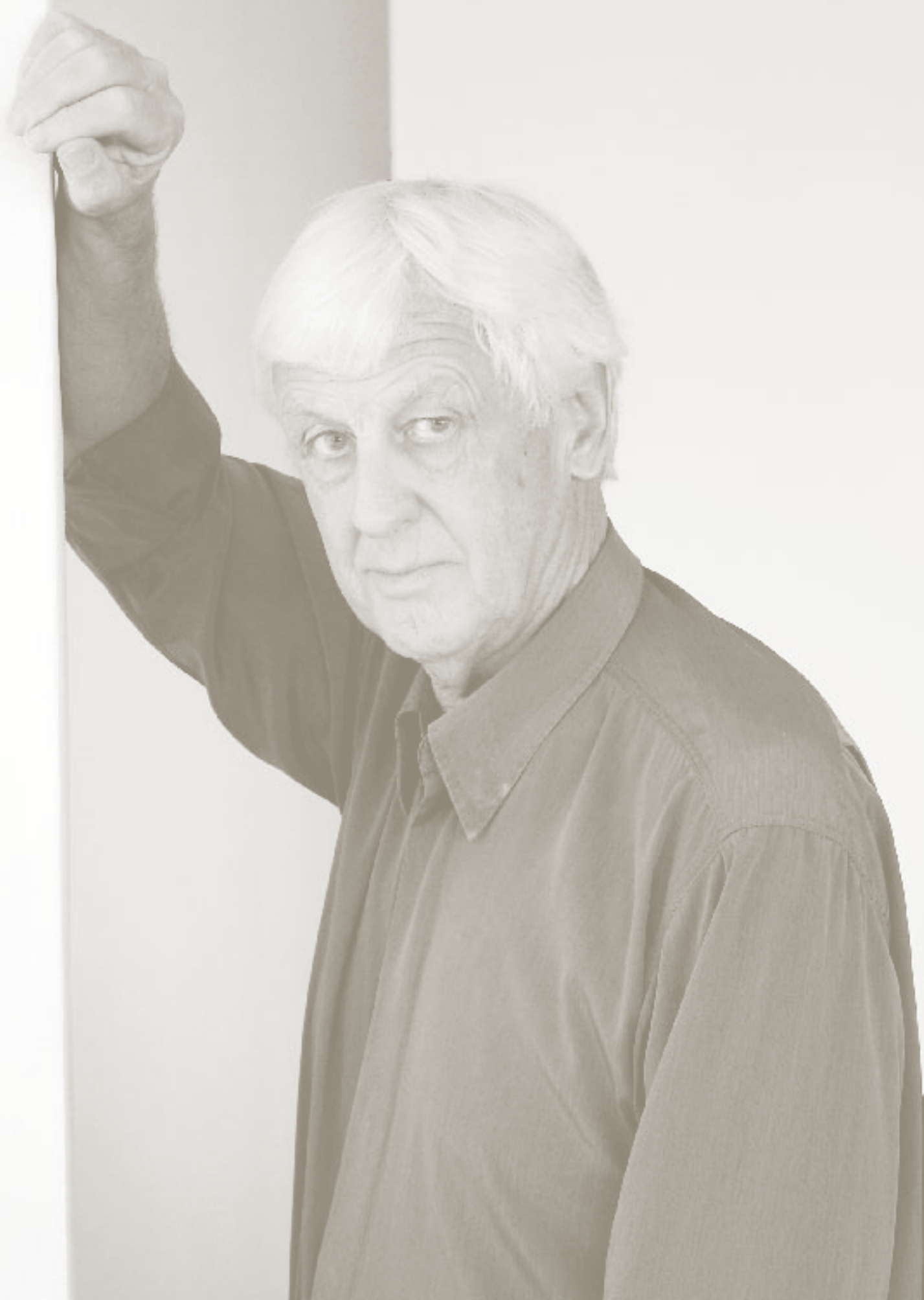
Literatuur

Uitgangspunten van GroenLinkse politiek, Amsterdam, 1992.

M. Bookchin, *The limits of the city*, Black Rose Books, Montreal/Buffalo. Zie ook zijn website www.social-ecology.org.

Dienst Onderzoek en Statistiek, Amsterdamse Burgermonitor 2007. Zie www.os.amsterdam.nl/pdf/burgermonitor_factsheet.
www.groenlinks.nl/toekomst

Wim de Boer

“Vervul het verlangen”

Als bijdrage aan de discussie over de uitgangspunten van de partij die tot de herfst van 2008 binnen GroenLinks wordt gevoerd, blikt De Helling met een aantal Founding Fathers van de partij terug op de ontwikkelingsgang van GroenLinks. Als derde komt aan het woord: Wim de Boer.

foto: Hapé Smeele

Wim de Boer (1938) was in 1989 al een oude rot in de PPR en van meet af aan voorstander van samenwerking met de andere kleinlinkse partijen. Tussen 1974 en 1982 was hij lid van de gemeenteraad van Sneek voor Progressief Sneek (PPR, PSP en D66). In 1980 werd hij vice-voorzitter van de PPR en 1981 voorzitter. Dat bleef hij tot 1985. Tussen 1984 en 1990 was De Boer voorzitter van het Groen Progressief Akkoord, een samenwerkingsverband van PPR, PSP en CPN in het Europees Parlement. Hij leidde de PPR-campagne voor de Provinciale Staten van 1987 en de GroenLinks-campagnes voor de Tweede Kamer- en Europese verkiezingen van 1989. In 1993 werd hij in het interne referendum over het lijsttrekkerschap verslagen door Mohamed Rabbæ en Ina Brouwer. De Boer was van 1991 tot 2003 de eerste fractievoorzitter van GroenLinks in de Eerste Kamer en in die periode ook directeur Dienst Samenleving in Zutphen. Dat najaar verving hij Mohamed Rabbæ als wethouder in Leiden. In 2006 nam Wim de Boer afscheid van die functie en van de politiek.

In een serie over de oprichters van GroenLinks kun je niet om Wim de Boer heen. Met Cox Merkelijn en Janneke van der Plaat riep hij de partijraad van de PPR bijeen toen het partijbestuur op het punt stond de onderhandelingen met CPN en PSP af te breken. De partijtop meende als de grootste partij van de drie ook alleen nog een kans te hebben. Ook had men moeite met de CPN. De Boer: “Op die partijraad moest mijn goede vriend Bram van Ojik als partijvoorzitter een besluit van het partijbestuur verdedigen waar hij het zelf niet mee eens was. Maar het bestuur stond zo ver van de realiteit af. Het was voor ons duidelijk dat de achterban het niet zou pruimen als er geen beweging kwam.” De Boer c.s. dienden een motie in die opriep om de onderhandelingen te hervatten en kreeg hiervoor een meerderheid. Het partijbestuur weigerde echter de motie uit te voeren. De ‘bende van drie’ benoemde zichzelf tot onderhandelingsdelegatie en hervatte de besprekingen. Binnen enkele weken was GroenLinks geboren en de PPR ging om. De Boer: “We hebben echt rebels opgetreden. Door de val van Kabinet-Lubbers II op 2 mei 1989 kwamen er in september verkiezingen: wanneer er niet was dooronderhandeld zou het gewoon te laat zijn. Of het zonder die urgentie ook zo snel was gegaan, is nog de vraag.”

Is het gedachtegoed van de PPR nog herkenbaar in GroenLinks?
“Het verschil tussen GroenLinks en de PPR is inhoudelijk niet zo groot. We wilden in 1989 een stevige partij met een duidelijk profiel: groen en links, waarbij het ging om het evenwicht tussen beide. Sleutelwoorden waren: milieu, duurzaamheid, integriteit, solidariteit. We wilden onderzoekend en analyserend, creatief en optimistisch zijn. Een innemende en open partij met een internationale oriëntatie en aandacht en energie voor de kwaliteit van de democratie en de maatschappelijke orde. Dat was in de PPR ook belangrijk.

Ook het libertaire karakter van de PPR is nog goed herkenbaar. Als je Leo Platvoet wilt geloven is het zelfs veel te invloedrijk. Hij spreekt van een liberale koers, maar dat gaat mij een stap te ver. De pluspunten van GroenLinks zijn wat mij betreft dat het pittiger en professioneler is. Het is minder theoretisch, minder soft en naïef dan de PPR.”

In de jaren tachtig sprak je van ‘vrolijk links’ als ideaal. Is dat gelukt?

“De eerste jaren na de fusie is dat er wel geweest, maar op dit moment zou ik dat niet zeggen. Er zit te weinig creativiteit en perspectief in de partij. Die hele discussie die nu bezig is, het toekomstproject van GroenLinks, lijkt toch teveel een pas op de plaats. Met een nieuw beginselprogramma verander je echt de partij niet. Alsof het opschrijven van dingen en het sleutelen aan structuren ons verder helpt. De zwakte van de Nederlandse politiek is dat het ontzettend veel over beleid gaat en over papier. Dat zit ook in onze partij. Ik heb zelf ook zo gefunctioneerd hoor: als je het maar goed opschreef, dan was je tevreden. Maar bij mij is langzaam maar zeker het inzicht ontstaan: daar gaat het helemaal niet om. Na het opschrijven begint het pas. Je moet zorgen dat je ideeën landen en uitvoerbaar zijn. Er wordt in het publieke domein zoveel energie gestoken in zaken waar niets van terecht komt. Schrijf dan wat minder op en doe meer. Daar komt bij dat er in de inhoudelijke discussie in de partij sprake is van regressie naar vroegere standpunten. Er zit wel wat in het verwijt dat GroenLinks elitaire trekjes heeft, maar als je dat wilt bestrijden met gedachtegoed van twintig jaar geleden kom je er echt niet. Die discussie over liberaal, vrijzinnig en of we wel links genoeg zijn: dat schiet niet op (diepe zucht).

Waar zit hem dan het probleem?
“Je moet het zien in het kader

van wat er op dit moment in de Nederlandse politiek aan de hand is. Grote groepen in de samenleving hebben genoeg van de politiek. De laatste vijf, zes jaar is duidelijk geworden dat het de gevestigde politieke partijen – en tot onze schrik heeft GroenLinks moeten ontdekken dat ze daar ook toe behoort – niet gelukt is een echt antwoord te formuleren op alles waar mensen zich over opwinden. De opkomst van SP, Verdonk en Wilders is daar een reactie op. Ik zie drie groepen. Ten eerste het politieke midden. Dat zijn de gevestigde politieke partijen, de bureaucratie, het maatschappelijk middenveld, de modale burgers die ’t wel goed vinden. Die blijven gewoon doen wat ze altijd hebben gedaan: de boel aan de gang houden. De tweede groep bestaat uit mensen die door de globalisering, digitalisering en de multiculturele steden hun vertrouwde kaders kwijt zijn. Hun bestaan wordt beheerst door angst en boosheid. Hier leeft een ongelofelijk groot wantrouwen tegen de politiek, tegen publieke zaken en leiders en bazen in het algemeen. Door mensen als Fortuyn, Wilders en Verdonk is in deze groep het bewustzijn gegroeid dat ze ook gehoord willen worden en dat hun wensen vervuld moeten worden, en wel meteen. De derde, ook groeiende, groep bestaat voornamelijk uit goed opgeleide, nadenkende mensen die bewust bezig zijn met hoe ze hun leven vorm willen geven. Ze verlangen naar meer diepgang, echtheid, nabijheid, samen optrekken, zingeving. Ze willen werk waar ze elke dag fluitend heen kunnen, omdat ze daar zinvol bezig zijn, gestimuleerd en gezien worden. Ook zij zien weinig meer in de politiek, de spelletjes, het narcisme, ruis en kleingoed, het vele praten over wat er weinig toe doet. Er is een groot verlangen – dat meen ik echt serieus – naar leiderschap van mensen die ertoe doen, die richting geven aan de

34 Interview: Wim de Boer

samenleving, die dingen zeggen en doen die ons inspireren en tot verandering bewegen.”

Is dat de reden dat Barack Obama ook in Nederland zo populair is?

“Ja, al moet hij het natuurlijk nog gaan waarmaken. Er is een risico dat het verhaal mooier is dan de werkelijkheid, maar voorlopig is het veel overtuigender dan wat we lange tijd hebben gehoord. Kijk, we kunnen niet allemaal Martin Luther Kings of Nelson Mandela’s zijn, maar we willen dat wel graag zien en horen. Ze gaven richting wat betreft zowel denken als voelen en maakten duidelijk dat leiderschap om meer gaat dan om dingen vinden, namelijk om behoorlijk met elkaar omgaan, om echtheid en warmte, om stem geven aan dat wat gezegd moet worden. Mensen doen heus hun stinkende best en hebben goede motieven om de samenleving verder te helpen, zeker de vertegenwoordigers van GroenLinks, maar de fundamentele vragen worden maar hier en daar gesteld. We moeten weer praten over bewustwording, want daar gaat het om.”

Bewustwording van wat?

“Van het feit dat het huidige systeem niet meer werkt, of in ieder geval kraakt en hoe dat komt. De laatste tijd houd ik me bezig met een filosofisch evolutiesysteem – SpiralDynamics – en dat heeft me duidelijk gemaakt dat het soms nodig is dat de dingen vastlopen, want pas uit dat gekraak ontstaat nieuw bewustzijn. De Tweede Kamer kan niet de kweekvijver zijn voor nieuw gedachtegoed, want is men meer bezig met reageren dan met vernieuwen en zelfreflectie. Het moet ergens anders vandaan komen en je mag hopen dat vertegenwoordigers van GroenLinks daarin geïnteresseerd zijn.”

Waar bevinden die kweekvijvers zich dan wel?

“Ik zie wel het verlangen, maar ik zie nog niet dat het vorm krijgt, behalve op individueel niveau. De

eerste groep die ik noemde houdt zich alleen bezig met beheren en beheersen en absoluut niet met vernieuwen, de tweede groep heeft wel een functie in het wakker schudden maar zal nooit een constructieve bijdrage aan verbetering van de samenleving leveren. Dus de vernieuwing moet van de derde groep komen. Daar zitten veel mensen die zich afkeren van de bureaucratie en de bazen en zeggen: het moet toch anders, beter kunnen. Die zijn heel creatief. Ze beginnen voor zichzelf of zoeken maatjes in het leveren van een bijdrage aan werkelijke verandering. Bij hen ligt voor GroenLinks het natuurlijk potentieel. Dat zij niet warm van ons worden moet ons aan het denken zetten. Het gaat mij niet eens om het electorale voertuig, maar om de vraag: wat kunnen wij als politieke formatie betekenen? Ik vind het zorgelijk dat ook GroenLinks ontzettend veel energie in allerlei kleingedoe stopt, zoals bijvoorbeeld een wetsvoorstel over vaderschapsverlof of media-educatie. Ik ben er niet tegen hoor, maar ik denk dan wel: is dit nu een plan waar we de samenleving mee verder helpen? We moeten ons de vraag stellen: hoe verbindt een wethouder zich met de vloeren van zijn stad, hoe verbindt de fractie in Den Haag zich met de vloer van de partij? Wat kan GroenLinks betekenen in het ontwikkelen van nieuwe ‘werkplaatsen voor verandering’ waar heel veel behoefte aan is. Ik mis het gevoel van urgentie dat het anders moet.”

Hoe komt dat?

“Men duikt onmiddellijk weer in de structuur. Neem de partijraad van GroenLinks, dat is een zieke club die wordt beheerst door wantrouwen. En daar staat niemand op die zegt: ‘jongens zullen we hier ogenblikkelijk mee ophouden’. Blijkbaar denken ze dat politiek bedrijven eindeloze controle betekent en scherpstijperij en wapperen met programma’s en moties, maar er is absoluut geen open gesprek over denkbeelden

en over de vraag waar we eigenlijk met elkaar naar toe willen. Met een streep onder met elkaar. De vraag die je moet stellen is deze: is de manier waarop de partijraad functioneert de samenleving die wij willen? Alle geledingen van GroenLinks – de Tweede Kamerfractie, het stadhuis en het partijbureau – staan voor die spiegel: doen we wat we bedoelen te doen?”

Heeft GroenLinks een leiderschapsprobleem?

“Ja en nee. In algemene zin – en dat geldt eigenlijk voor de hele Nederlandse samenleving – wordt er onvoldoende nagedacht over leiderschap. Goed leiderschap is als leiders je raken en meenemen. Als mensen graag met en voor degenen werken die de vooruitgeschoven posities hebben en zich senang voelen door de manier waarop ze gezien worden en de ruimte krijgen – moet je eens kijken wat er dan gebeurt.”

Wat wens je GroenLinks toe?

“Dat wij een antwoord geven op het on vervuld verlangen in de samenleving en er een begin mee maken dat te vervullen. Daarvoor moet je een aantal oude vormen en gedachten maar laten voor wat ze zijn. Vraag me niet of ik nu concreet weet hoe het moet, want bewustwording begint met *niet* weten. In elk geval gaat het om zelfreflectie, veranderen, samen toegevoegde waarde creëren. Dat betekent ophouden met dingen die niet werken: elkaar de maat nemen, discussies zonder te luisteren, tegenstander-denken binnen je eigen club, willen winnen in plaats van samen onderweg zijn. Ik hoop vurig dat het toekomstdebat oplevert dat we een glashelder profiel krijgen. Een partij die tegelijk visionair en hartverwarmend is, die mensen meeneemt naar morgen.”

=

Literatuur

P. Lucardie, W. van Schuur en G. Voerman, *Verloren Illusie, Geslaagde Fusie? GroenLinks in historisch en politologisch perspectief*, DSWO Press, Leiden 1997.

WB-Berichten

Wetenschappelijk Bureau duikt in Vogelaarwijk

Een van de speerpunten van het huidige kabinet is de aanpak van wat vroeger achterstandswijken heette. Voortbordurend op de plannen van Winsemius heeft minister Ella Vogelaar een ambitieus beleidsplan gelanceerd: het omvormen van dergelijke wijken tot zogenoemde Prachtwijken. De afdeling Lokale Politiek van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks wil de komende periode de ontwikkeling op dit gebied onderzoeken. Dit zal gebeuren door in één van de Vogelaarwijken te duiken, namelijk het Utrechtse Kanaleneiland.

Verkiezingen 2010

Kern van de plannen van Vogelaar is dat er onder de centrale regie van de gemeente integraal beleid gevoerd wordt, waarbij zowel fysieke als sociale aspecten in de wijk in samenhang worden verbeterd. Een belangrijke rol is daarbij voor de inwoners zelf weggelegd. Daarnaast vormt samenwerking tussen gemeente, welzijnsinstellingen en woningcorporaties een onmisbare schakel in het proces.

Vanaf het begin is er veel kritiek geweest op de aanpak van Vogelaar. Allereerst was daar het verzet van corporaties tegen de financiering van de plannen; het kabinet stelde geen budget beschikbaar, maar wilde het geld bij de corporaties halen. Verder klagen bewoners en instellingen over de beperkte invloed die zij op de plannen kunnen uitoefenen. Ook de zo belangrijke regierol voor de gemeente vormt een bron van scepsis en zorg. Men vreest een enorme groei van bureaucratie.

Wel is iedereen het erover eens dat 'achterstandswijken' aangepakt moeten worden, en dat dit integraal dient te gebeuren. Daarbij wordt er nu duidelijk en expliciet gekozen voor langetermijnbeleid. Wat dat betreft lijkt er een nieuw élan te zijn om aan de slag te gaan en is er optimisme over de mogelijkheden.

Het beleid van Vogelaar is een van de kroonjuwelen van de PvdA in het huidige kabinet. De aanpak heeft alles in zich om tot een succes te worden, maar ook alle ingrediënten voor een jammerlijke mislukking. Het is te verwachten dat de resultaten een rol gaan spelen bij de gemeenteraads-

verkiezingen in 2010 in de grote steden

Op lokaal niveau vallen er lessen te trekken uit deze aanpak: welke projecten of methodes werken goed, welke niet? Een goede monitoring van het beleid en de effecten ervan leidt tot nuttige informatie voor het lokale kader van GroenLinks.

Kanaleneiland

De Afdeling Lokale Politiek van het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks heeft een van de Vogelaarwijken gekozen om het proces van dichtbij te volgen, namelijk Kanaleneiland. Omdat het een Utrechtse wijk betreft werken we samen met de afdeling en fractie van GroenLinks in Utrecht.

Door middel van bezoeken, observaties, gesprekken met organisaties, corporaties, instellingen, politici en bewoners(sorganisaties) willen we een beeld krijgen van dit beleid in uitvoering. Het gaat ons vooral op de volgende aspecten:

- In hoeverre is het beleid integraal? Hoe worden de sociale en fysieke aspecten verbonden?
- Hoe worden bewoners(organisaties) betrokken?
- Wat zijn succesfactoren en op welke terreinen worden successen geboekt?
- Hoe krijgt de regierol vorm; hoe gaat men om met het gegeven dat de ene partner de regie heeft, terwijl de ander het beleid betaalt?

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

MEDEWERKERS

Bart Snels · DIRECTEUR

Selcuk Akinci

Anne de Boer

Erica Meijers

Gerrit Pas

Annie van der Pas

Aysel Sabahoglu

Miesjel Spruyt

Noortje Thijsen

Raad van Advies:

Chrisje Brants

Lot van Hooijdonk

Henrike Karreman

Tof Thissen

Marco Wilke

Postbus 8008

3503 RA Utrecht

030-23 999 000

www.groenlinks.nl

Gerrit Pas en Miesjel Spruyt
afdeling Lokale Politiek van het
Wetenschappelijk Bureau.

de leernite

Shervin Nekuee & Revolutie

Revoluties zijn bijzonder veront-
tende ervaringen. Wie ooit zo'n ingrij-
pende maatschappelijke omwenteling
heeft mee gemaakt, komt er nooit
meer van los. Het is een vloek en een
zeggen tegelijk. Een diepe wond voor
de geest, maar ook een onuitputte-
lijke bron van inspiratie. Een ver groot-
glas waardoor je de wereld scherper
kunt zien, maar waar je ook duizelig
van kunt worden.

De Iraanse Revolutie, die in 1979
de macht in handen van Khomeini's
mannen legde, heeft mijn levensloop
en die van mijn naasten een radicaal
andere wending gegeven. De motor
achter deze revolutie was een utopi-
sche ideologie, misschien wel de laat-
ste in de menselijke geschiedenis:
het islamisme. Dertig jaar na dato
hebben we in het Westen nog altijd
de impact van de islamitische revo-
lutie ook op de mondiale politieke
verhoudingen niet voldoende bevat,
nuch hebben we de juiste antwoor-
den gevonden voor de veelvoudigheid
van de politieke islam. En dat, terwijl
we er zowel wereldwijd als nationaal
in toenemende mate mee geconfron-
teerd worden. Het wordt tijd dat de
Iraanse Revolutie zich in ons collec-
tieve geheugen nestelt.

Met veel andere revoluties is dit allang
gebeurd, zowel in de vorm van fic-
tie als filosofie. De Franse Revolutie
leverde geweldige fictie op. Het
om je te bekeren tot de sjiitische reli-
gie en in Europa begon de moslimiden-
tititeit van de mediterrane immigranten
op te bloeien. In veel landen heeft het
succes van de islamitische revolutie en
de onverzoenlijke taal van Khomeini
tegenover de Sovjet Unie en Amerika
voor een nieuwe impuls en inspiratie
gezorgd onder de toen nog onzekere
moslimactivisten. Khomeini bood in de
politiek bipolair wereld van de Koude
Oorlog de moslims een derde weg. Voor
de gewone man in het Midden-Oosten
en voor veel moslims daarbuiten bete-
kende dit een bevrijding. De politieke
islam voelde authenticiteit – maar zodra
je grondiger keek kon je er veel intellec-
tueel knip- en plakwerk in ontdekken
– en het bleek in staat een land te run-
nen. De impact van de Iraanse Revolutie
op het zelfbewustzijn van moslims was
en is onmenselijk groot en in alle soor-
ten en maten terug te vinden op de hui-
dige politieke kaart van de wereld van
de islam. De pragmatistische AK-partij
in Turkije, de moslimbroederschap in
Marokko en de door het Westen zo
gevreesde Bin Laden zijn ondenkbaar
zonder de islamitische Republiek Iran.

In een jaar dat ons volgens veel deskun-
digen een militaire confrontatie tussen
Iran en Amerika te wachten staat en
dertig jaar nadat dat de golven van de
islamitische revolutie over de Iraanse
landschappen golt, is de intellectue-
le leemte en het gebrek aan inzicht
waarmee een oorlog voorkomen zou
kunnen worden pijnlijk voelbaar.
Mijn oude wond doet zeer, misschien
wordt het tijd om zelf voor genezer te
gaan spelen.

De Russische Revolutie en in het bij-
zonder de stalinistische 'opvoedings-
kampen' en massamoorden alarmeer-
den vele schrijvers en denkers in het
Westen. George Orwell had zelf nog
schouder aan schouder met socialis-
ten en communisten in de Spaanse
Burgeroorlog tegen Franco gevochten.
Maar in 1945 schreef hij Animal Farm,
de mooiste fabel over hoe onderdruk-
ten – in dit geval de dieren – eigenhan-
dig een totaal systeem tot stand kun-
nen brengen. Isaiah Berlin, die met zijn
vader en moeder Rusland moest ont-
vluchten, heeft niet toevallig zijn hele
intellectuele leven besteed aan het
demystificeren van een utopisch levens-
lang op zoek naar het evenwicht tus-
sen de onmisbaarheid van individuele
vrijheid en de noodzaak van collectief
gezag.

Dit was de laatste column van Shervin
Nekuee voor de Helling. De redactie
dankt hem voor alle columns die hij in
zeven volle jaren bijdroeg.

illustratie: Farhad Foroufarian

de

kredietcrisis

Het financiële beest is weer eens los: als zo vaak in de geschiedenis van het moderne kapitalisme waart er een crisis door de wereld van het geld. Welke reactie van links is adequaat, nu een totale afwijzing van de markt in progressieve kringen ook vrijwel niet meer te horen is? Promovendus Jasper Blom doet enkele voorstellen, gebaseerd op zijn onderzoek naar het mondiale financiële systeem. Kees Vendrik reageert als financieel woordvoerder van de Tweede Kamerfractie van GroenLinks.

De kranten staan de laatste maanden bol van berichten over de wereldwijde kredietcrisis. Het begon met de onverwachte implosie van twee investeringsfondsen van zakenbankier Bear Stearns. Deze fondsen hadden belegd in complexe financiële producten, en dat pakte niet goed uit. Dit vestigde de aandacht op een breder probleem met zogenaamde 'subprime' hypotheeklen. In verschillende staten in de Verenigde Staten werden hypotheeklen verstrekt aan mensen waarvan het op zijn zachtst gezegd dubieus was of ze deze zouden kunnen terugbetalen. Deze hypotheeklen werden vervolgens 'verpakt' in geavanceerde financiële producten die via *special purpose vehicles*, vaak gebaseerd in 'offshore' markten (landen waar financiële regulering en belastingheffing zeer beperkt is zoals de Britse Kanaaleilanden) doorverkocht werden. De problemen met deze hypotheeklen leidden vervolgens tot een wereldwijde *credit crunch*, wat inhoudt dat banken terughoudend worden om kredieten te verstrekken.

Hoe kan de links-progressieve beweging deze recente ontwikkelingen in het internationale financiële systeem aangrijpen om een nieuwe koers te varen? Ik beschrijf eerst de onderliggende trends die de huidige situatie mede hebben veroorzaakt, dan de reacties hierop en eindig met voorstellen voor een nieuwe lijn.

Trends

De huidige crisis illustreert de integratie van financiële markten die de afgelopen decennia heeft plaatsgevonden, zowel over geografische grenzen als over marktsegmenten. Helaas betekent dit ook dat problemen in de financiële sector zich eerder en breder kunnen verspreiden. Ondeugdelijke hypotheekverstrekking in de Verenigde Staten zorgt voor het bijna-faillissement van de IKB Deutsche Industriebank, traditioneel gericht op financiering van het Duitse midden- en kleinbedrijf (MKB). De huidige crisis lijkt vooral geconcentreerd in de westerse wereld, al heeft de crisis in Azië eerder aangetoond dat crises zich snel kunnen verspreiden over opkomende markten. Enkele maanden voor de kredietcrisis daalden wereldwijd de aandelenmarkten fors, getriggerd door de beslissing van de Chinese overheid om de belasting op aandelentransacties te verhogen. Crises verspreiden zich dus zowel tussen 'vergelijkbare' groepen landen (bijvoorbeeld

opkomende markten of westerse landen) als tussen deze categorieën landen.

Het vervagen van landsgrenzen leidt tot nieuwe vraagstukken, vooral over de verhouding tussen nationale regulering en internationale samenwerking. De internationalisering van het financiële systeem kan de effecten van binnenlands beleid op de rest van de wereld versterken, zoals bovengenoemd voorbeeld van de belasting op Chinese aandelentransacties laat zien. Internationale samenwerking en coördinatie van regulering – zowel op mondiaal als op regionaal of nationaal niveau – is daarom belangrijk. Echter, als landen zich niet betrokken voelen bij de regulering van het internationale financiële systeem op mondiaal niveau is de kans groter dat ze unilaterale maatregelen nemen die een risico vormen voor de stabiliteit van het gehele systeem. Er lijkt dus een verband te bestaan tussen enerzijds de democratische legitimiteit van initiatieven op het gebied van *governance* van het internationale financiële systeem, en anderzijds de effectiviteit van de initiatieven.

Een tweede punt is de verwevenheid tussen de verschillende financiële markten. De harde barrières die vroeger vooral in landen met een Amerikaanse erfenis bestonden tussen bijvoorbeeld bankieren, verzekeren en beleggen, zijn steeds verder verlaagd. Hedendaagse financiële conglomeraten zijn actief in verschillende marktsegmenten, met het risico dat problemen in een bepaald segment doorslaan naar andere. Bankieren houden zich bijvoorbeeld niet meer alleen bezig met kredietverstrekking aan bedrijven en particulieren, maar verdienen steeds meer geld met de plaatsing van effecten in de kapitaalmarkten en handelen zelf ook actief op deze markten. Het Duitse MKB zal onaangenaam verast zijn toen 'hun' IKB bank in de problemen kwam door speculatie met exotische derivaten. Een van de doemscenario's die nu geschetst worden is een *margin calls crisis*. Banken die ongedekte posities in de kapitaalmarkten hebben ingenomen (dat wil zeggen: effecten gekocht of verkocht hebben zonder daarvoor het volledige kapitaal achter de hand te hebben) worden bij dalingen van de waarde van de effecten gedwongen meer dekking op te brengen (een zogenaamde *margin call*). Hierdoor hebben ze minder kapitaal beschikbaar om leningen te verstrekken en wordt het voor bedrijven dus lastiger/ duurder om financiering te krijgen. Hierdoor kan de

en links

waarde van effecten verder dalen en ontstaat er een nieuwe ronde *margin calls*. Deze klassieke vicieuze cirkel is een goed voorbeeld van de nieuwe problemen die worden opgeroepen door de verwevenheid van financiële markten.

Regulering in de bancaire sector heeft gevolgen op het gedrag van banken op de kapitaalmarkten. Een belangrijke reden waarom banken hypotheeken tegenwoordig 'verpakken' en doorverkopen is het zogenaamde Bazel Kapitaalakkoord van 1988 (inmiddels opgevolgd door het Bazel II Kapitaalakkoord). Dit was een van de eerste succesvolle internationale pogingen om de bancaire markt te reguleren, maar leidde dus wel tot een prikkel voor banken om leningen op kapitaalmarkten door te verkopen in plaats van langdurige kredietrelaties te onderhouden met hun klanten.

De ontwikkelingen in de *governance* van internationale financiële markten laten een constante wisselwerking zien tussen de competitieve dynamiek in de financiële sector en pogingen van publieke autoriteiten om stabiliteit en welvaart te garanderen. Crises zijn hierbij niet uit te bannen, wel kan er veel gedaan worden om de kans daarop te verkleinen, de negatieve effecten te verminderen, en bovenal tot een eerlijke verdeling tussen de voor- en nadelen van een internationaal financieel systeem te komen.

Transparant

Na de Aziatische crisis van 1997 vond een uitgebreid debat over de mondiale financiële architectuur plaats waarin ook 'radicale' voorstellen aan de orde kwamen, zoals het voorstel voor een international faillissementshof voor staten. De vertegenwoordiging van niet-westerse landen in discussies over de internationale financiële architectuur is verbeterd, bijvoorbeeld in een nieuw discussieforum als de G20. Ook is er een (beperkte) stemmenwijziging in IMF en Wereldbank, waardoor de ondervertegenwoordiging van opkomende markten en lage inkomenslanden is verminderd. Tegelijk blijven er een aantal cruciale fora waarin de G10 alleen heersen, zoals het Basel Committee on Banking Supervision (BCBS) en het Financial Stability Forum (FSF).

De integratie van financiële markten en de instabiliteit op die markten is op internationaal niveau primair aangepakt door de 'transparantie' te vergroten door de implementatie van standaarden en codes.

Het IMF heeft zijn werkveld verbreed en belangrijker nog, het FSF brengt vertegenwoordigers van financiële toezichthouders op verschillende marktsegmenten bij elkaar. Op nationaal niveau is er een trend zichtbaar van consolidatie van het toezicht op verschillende financiële markten, zoals de fusie van De Nederlandsche Bank en de Pensioen- en Verzekeringskamer, en recenter de nieuwe blauwdruk voor het financiële toezicht in de Verenigde Staten. De nieuwe nadruk op standaarden en codes gaat echter voorbij aan het feit dat financiële markten *zelf* de oorzaak kunnen zijn van financiële instabiliteit. Bovendien zijn een aantal van de forums waarin de standaarden en codes worden geformuleerd feitelijk private zelfregulerende organisaties (met de bijbehorende legitimiteitsproblemen).

Als reactie op de huidige kredietcrisis hebben prominente toezichthouders opgeroepen tot aanpassingen in het toezichtstelsel, bijvoorbeeld (nog) meer risicosensitiviteit in Bazel II en versterking van de rol van het FSF. De publieke sector lijkt het vertrouwen in marktgeoriënteerde oplossingen voor financiële instabiliteit (zoals vergroting van transparantie) te houden. De integratie van financiële markten staat niet ter discussie, en doordat de huidige crisis vooral beperkt lijkt te zijn tot de westerse wereld is er ook geen aandacht voor verdere democratisering van het financiële stelsel. Al met al een bijstelling van koers, maar geen koerswijziging.

Voor het progressief-linkse kamp is de huidige crisis vooral aanleiding tot een hernieuwde oproep om speculatie op financiële markten tegen te gaan. Van oudsher pleit men daarbij voor een zogenaamde Tobintax, een kleine belasting op valutatransacties. Deze belasting zou niet alleen financiële instabiliteit kunnen verminderen, maar wordt in de voorstellen vaak ook nog eens geoormerkt voor een VN-ontwikkelingsfonds. Twee vliegen in een klap. Maar zou een Tobintax deze crisis hebben kunnen voorkomen? Waarschijnlijk niet. De Tobintax is gericht op liquiditeit in de financiële markten, en het probleem met de subprime derivaten was nu juist dat er geen liquide markten waren. Hierdoor was de waardering van dit soort derivaten gebaseerd op modellen, die zoals nu blijkt minder accuraat waren dan gedacht. Bovendien is de traditionele Tobintax niet gericht op geïntegreerde

financiële markten, maar enkel op valuta-transacties en dus eerder op de internationalisering van het systeem. Een verbreding van de Tobintax tot andere financiële markten zou kunnen helpen, maar ook dat had de huidige kredietcrisis waarschijnlijk niet kunnen voorkomen.

Het linkse kamp richt zijn pijlen ook op *hedge* fondsen en *private equity* fondsen, beide grote en weinig gereguleerde investeerders. De Europese Socialistische Partij (PES) heeft hierover vorig jaar een zeer lezenswaardig rapport uitgebracht, maar valt terug op transparantie als panacee voor financiële instabiliteit. Vanuit het perspectief van de internationale financiële architectuur is het problematisch dat *hedge* fondsen en *private equity* vage categorieën zijn. Regulering kan al snel ongewenste effecten hebben op bijvoorbeeld pensioenfondsen. De linkse aandacht voor deze fondsen lijkt haast ingegeven door een onderliggende aversie tegen 'het grootkapitaal', zonder dat de consequenties voor financiële stabiliteit doordacht zijn.

Inspraak

Een alternatieve financiële koers kan zich niet enkel richten op een beperkte, onduidelijk afgebakende categorie, maar moet breder naar de internationale financiële architectuur kijken, en die relateren aan de huidige crisis. De focus moet daarbij liggen op het bevorderen van een financiële sector die dienend is aan de reële economie en een stabiele, duurzame ontwikkeling daarvan. Daartoe is het van belang dat er weer een relatie ontstaat tussen een kredietnemer en zijn bank, of de pensioenhoeder en zijn pensioenfonds. Dit bevordert een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een sociale en duurzame benadering.

Een eerste aanknopingspunt zijn de financiële instellingen die een belangrijke schakel vormen tussen de reële economie en de wereld van de *haute finance*: banken, pensioenfondsen en verzekeraars. Deze instellingen hebben aanzienlijke posities in het internationale financiële systeem en vallen momenteel al onder regels ten aanzien van hun investeringen en risicogedrag (zoals Bazel II voor de banken). In deze regels zou een hogere risicoweging toegekend kunnen worden aan investeringen en/of leningen aan instituties die zelf weer bestaan uit investeringen in andere effecten. Positief gezegd: er wordt een

relatief lagere risicoweging toegekend aan directe investeringen in de reële economie. Door een dergelijke aanpassing worden instellingen beloond die niet meegaan in het circus van derivaten en de molen van financiële transacties. Feitelijk zet dit een rem op financiële integratie, er ontstaat een drempel(tje) tussen genoemde financiële instituties en de rest van het financiële systeem. Hiermee wordt de kans dat instellingen verstrengeld raken in het soort van financiële constructies die de huidige financiële crisis veroorzaakt hebben kleiner, en kan de relatie met de kredietnemer weer belangrijker worden.

Critici zouden erop kunnen wijzen dat staatsinterventie in het financiële systeem vaak ongewenste effecten heeft en de efficiëntie van de markt vermindert (waardoor verzekerings- en pensioenpremies en bankleningen duurder zouden worden). Deze instellingen worden echter momenteel al gereguleerd waarbij ook al risicoweging plaatsvindt. Het is dus eerder een verandering in regulering dan dat er een nieuwe staatsinterventie plaats vindt. Bovendien kan geen enkel modern financieel systeem bestaan zonder een vorm van staatsregulering. Het is waar dat de markt volgens de standaard financieringstheorie iets minder efficiënt zou worden als gevolg van de belemmeringen voor de genoemde financiële instellingen. Het is echter maar de vraag of de efficiencywinst van het huidige systeem opweegt tegen de onzekerheid en verliezen die gepaard gaan met de periodieke financiële crises zoals we die nu ervaren.

Een tweede koerswijziging zou de democratisering van het internationale financiële systeem moeten zijn. Dit geldt met name voor de internationale overlegfora, maar ook op binnenlands niveau zou de inspraak van deelnemers aan pensioen- en verzekeringsfondsen vergroot kunnen worden. Het financiële systeem heeft een belangrijke invloed op de sociaaleconomische ontwikkeling van economieën en burgers wereldwijd ondervinden potentieel de effecten van financiële instabiliteit. Naast dit morele argument voor democratisering is hierboven al opgemerkt dat er ook een zekere relatie is tussen de legitimiteit en effectiviteit van regulering. Internationale samenwerking is noodzakelijk voor effectieve regulering van een mondiaal systeem, en kan alleen bewerkstelligd worden als alle staten en *stakeholders* zich voldoende betrokken voelen bij de formulering van

deze regulering. Een positief voorbeeld is de interventie van de Duitse middenstand in de discussies over het Bazel II Kapitaalakkoord: zij bedongen een uitzonderingsclausule en voorkwamen daarmee dat de middenstand moeilijker aan bankleningen zou kunnen komen. Helaas zijn dit soort interventies incidenteel en lang niet altijd succesvol. Concreet zou democratisering onder andere kunnen bestaan uit een verdere aanpassing van de stemgewichten in het IMF, uitbreiding van het lidmaatschap van het FSF en het BCBS, meer parlementaire discussie over mondiale standaarden en codes, en meer inspraak van contribuanten op het investeringsbeleid van hun pensioenfondsen.

Tot slot koester ik daarbij de diepe wens dat deze democratisering en betere link met de reële economie ook zullen leiden tot een 'vergroening' van het internationale financiële systeem. Het zou prachtig zijn als al het innovatieve vermogen in de internationale financiële centra aangewend wordt om financiering van gedurfde duurzame projecten voor elkaar te krijgen. In plaats van de zoveelste investering in een oliebron of een nog exotischer derivatenstrategie, een investering in windmolens op zee of iets dergelijks. Hiertoe zou eenzelfde financiële prikkel gegeven kunnen worden als hierboven is geschetst om de relatie met de reële economie te vergroten: een hoge risicoweging voor niet-duurzame projecten waardoor investeringen onaantrekkelijker worden. Ook kan gedacht worden aan meer 'ketenverantwoordelijkheid'. Denk bijvoorbeeld aan de campagne van Milieudefensie omtrent de CO₂-uitstoot van projecten die Nederlandse banken financieren. Door banken medeverantwoordelijk te maken voor de uitkomsten van hun investeringen, niet alleen op financieel gebied maar ook op sociaaleconomisch terrein, kunnen ze gebracht worden onder wetgeving op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen, of kunnen initiatieven die de sector zelf al heeft ondernomen (zoals de Equator principes) versterkt worden. Bovendien wijst de recente commotie rond ABP-investeringen in landmijnen uit dat meer inspraak van deelnemers waarschijnlijk tot meer maatschappelijk verantwoorde investeringen zou leiden.

Tenslotte kunnen toezichhouders eenzelfde financiële prikkel geven als hierboven geschetst om de link met de reële economie te vergroten: een hoge risicoweging

voor niet-duurzame projecten waardoor investeringen hierin onaantrekkelijker worden. Dit zou pas echt tot een fundamentele koerswijziging van het internationale financiële systeem kunnen leiden. Critici zullen er daarbij op wijzen dat het onterecht is om niet-financiële criteria als duurzaamheid mee te wegen in een model gericht op financiële risicobeheersing. Echter, internaliseren van de externe kosten van het huidige financiële systeem zal voor weinig economen een probleem zijn, en het kan leiden tot een verschuiving naar een duurzame en sociale economie.

=

Literatuur

- B. Eichengreen, *Toward a new international financial architecture*, Institute for International Economics, 1999.
- Ch.P., Kindleberger, *Manias, panics, and crashes: a history of financial crises*, Palgrave, 1981.
- Brochure over internationale kapitaalstromen van de GroenLinks Noord-Zuid werkgroep, 2002.
- A green economic vision for Europe*, visiestuk van de Europese Groene Partij, 2006.

Global

Het is een oude wijsheid in de economische wetenschap: financiële markten zijn inherent onstabiel en veel economische crises worden meestal ingeluid door een financiële meltdown. De geschiedenis van het moderne kapitalisme is welbeschouwd een aaneenschakeling van instortende beurzen, runs op uitstaand spaargeld bij banken, (internationale) schulden crises, kapitaal- en valutavlucht, faillierende banken, *creditcrunches* en ander monetair ongemak. En dat blijft meestal niet zonder gevolgen. De reële economie loopt vaak (grote) schade op: de bedrijvigheid valt stil, mensen raken hun baan kwijt en de overheidsfinanciën slaan uit het lood.

Al zo'n tachtig jaar proberen monetair autoriteiten het 'financiële beest' te temmen. Grofweg twee wegen werden daartoe bewandeld: alle grote financiële instellingen werden onder scherp toezicht gesteld van de centrale bank en daarnaast trok de overheid vanaf de jaren dertig van de vorige eeuw brand-schermen op tussen banken en verzekeraars. Daarmee werd getracht de impact van financiële debacles te beperken. Alles op alles werd gezet om een groot-schalige uitbraak van verlies van vertrouwen te voorkomen.

Dat beeld is veranderd sinds begin jaren tachtig. Het toezicht is gebleven en op tal van onderdelen versterkt. Voor het overige kreeg de vrije markt alle ruimte. Nationale barrières werden snel opgeruimd en de schotten tussen de deelmarkten verdwenen, waardoor bijvoorbeeld Nationale Nederlanden, de NMB en de Postgiro konden fuseren. In adembenemend tempo is sindsdien een globale financiële markt ontstaan, waar gigantische bedragen in omgaan en exotische financiële technieken aan de orde van de dag zijn. Zo kon de Amerikaanse hypotheekcrisis niet alleen een recessie in de Verenigde Staten inluiden, maar ook overal ter wereld financiële instellingen in de problemen brengen.

Verloedering

Wat te doen? De eerste conclusie moet zijn dat politici en monetaire autoriteiten de oude wijsheid over de instabiliteit van financiële markten vanaf de jaren tachtig ten onrechte niet ter harte hebben genomen. Door vergaande liberalisering en internationalisering van de financiële

sector toe te staan, zijn enorme risico's genomen die zich ternauwernood met goed toezicht laten ondervangen. Het financiële beest is 'los'. Terecht wijst Jasper Blom erop dat de internationale fora die zich bezighouden met de kredietcrisis zich vaak verliezen in voorstellen voor het perfectioneren van de markt door vergroting van transparantie en secuur om de hamvraag heenlopen: zijn de financiële markten zelf oorzaak van financiële instabiliteit? Zonder deze erkenning komen we niet ver. Zouden we dat wél doen, dan opent zich een nieuw zicht op te voeren beleid.

Er speelt meer. Amerikaanse bankiers blijken onder invloed van perverse beloningssystemen enorme risico's te hebben genomen door vrijwel ongezien iedereen een hypotheek aan te smeren. Vervolgens werden de risico's op deze hypotheekpakketten doorverkocht, hetgeen onder Amerikaanse regelgeving als een verlichting van de bankbalans mocht worden beschouwd. *Creditratingbureaus* – die financiële posities beoordelen – hebben hierover lichtzinnig geoordeeld en zo diverse banken en financiële instellingen bereid gevonden deze pakketten in te kopen. Met andere woorden: door absurde beloningen hebben de hypotheekbanken onverantwoorde risico's genomen én anderen aan hun broek gesmeerd met instemming van de *creditratingagencies*. Niemand in de markt wist kennelijk meer wat van waarde was of had zelfs een belang dat uitdrukkelijk te verzwijgen. Ook het Amerikaanse banktoezicht is hier zwaar door de mand gevallen, want was in geen velden of wegen te bekennen.

Deze verloedering van de beginselen van behoorlijk bankieren is volgens veel analisten in de hand gewerkt door het monetaire beleid van voormalig president van de Amerikaanse centrale bank, Alan Greenspan. Hij benutte alle monetair instrumenten om de Amerikaanse economie aan de gang te houden en leek tamelijk succesvol. Bij dreigende recessies verraste Greenspan met regelmaat vriend en vijand met felle (opeenvolgende) renteverlagingen ten einde banken tot lenen, bedrijven tot investeren en consumenten tot kopen aan te zetten. In actieve dienst werd hij daarom bewonderd, want de Verenigde Staten hebben sinds begin jaren negentig een indruk-

Casino

wekkende groei achter de rug. Nu wordt hij daarom verguisd, want geld was onder Greenspan spotgoedkoop. De aandelenhausse (en *krach*), de gigantische schuldenberg van Amerikaanse bedrijven, overheid en particulieren en ook de bancaire hypotheekgekte zijn daarvan rechtstreeks gevolg. Zou geleend zijn bij het IMF, dan was al lang een ingrijpend aanpassings- en saneringsprogramma aan de Amerikaanse bevolking zijn opgedrongen.

Beest

Een progressief antwoord op de kredietcrisis zal deze lessen ter harte moeten nemen. De noodzaak tot ingrijpen in de beloningsstructuur is evident: variabele beloningen moeten worden teruggedrongen. *Ratingbureaus* zullen onder toezicht gesteld moeten worden om de integriteit van de adviesmarkt te versterken. Scherpere boekhoudkundige regels (met name in de VS) zijn nodig om *off balance* activiteiten van banken in te perken. Monetaire autoriteiten ontkomen er niet aan de geldkraan minder kwistig te hanteren.

Ik deel de opvatting van Jasper Blom dat progressieve politici zich niet moeten blindstaren op de 'sprinkhanen' onder de financiële instellingen. *Private equity* en *hedge funds* spelen met regelmaat een dubieuze rol ten aanzien van bedrijven die in hun gezichtveld komen – dat is een apart debat waard – maar dat vormt geen antwoord op dreigende financiële instabiliteit. Dat geldt ook voor een al dan niet brede Tobintax. Ook daar heeft Blom een punt.

Zijn voorstel voor een lagere risicoweging voor investeringen in de reële economie vind ik interessant. Ik kan niet geheel overzien of dat een substantiële impact heeft op het verminderen van risico's van instabiliteit, maar het werpt wel een drempel op om al te lichtvaardig risicovolle posities in te nemen in *haute finance* zelf.

Blom's pleidooi voor democratisering van de financiële en monetaire politiek ondersteun ik vanzelfsprekend. Al was het maar om meer draagvlak te krijgen voor een serieus debat over het *global casino* en de risico's die daaraan verbonden zijn. Onlosmakelijk is daaraan de vraag verbonden of de financiële integratie én innovatie niet te ver zijn doorgeschoten. Ik denk van wel. Het geeft

het internationale financiële stelsel een ongekende kracht en impact die de spankracht van de nationale toezichthouders te bovengaat. Zwaardere regulering voor alle financiële instellingen is daarvoor nodig. Het beest moet terug in zijn hok.

=

verder

Een reiziger uit de Oriënt

T. Reiss, *Een reiziger uit de Oriënt*, De Bezige Bij, Amsterdam 2005. Vertaald door Tinke Davids, 424 pp. ISBN: 978-9023416678. Oorspronkelijk: *The Orientalist. Solving the Mystery of a Strange and Dangerous Life*, Random House 2005, ISBN 978-1400062652

Lev Nussimbaum wordt in 1905 geboren in Bakoe, in een joodse familie van rijke olieboeren. Zijn moeder was vol revolutionair vuur en bevriend met de jonge Stalin. Met zijn vader vlucht hij voor de bolsjewieken naar Perzië, en later via –weer– Bakoe en Constantinopel naar Berlijn, waar hij nog de Duitse revolutie van Luxemburg en Liebknecht meemaakt. Hij ontpopt zich als een moslimprins, schrijft een reeks veelgelezen boeken en wordt als exotische man uit de Kaukasus de lieveling van het cultuurminnende deel van de Weimar-republiek. Als de Nazi's boeken gaan verbranden, gaat hij, een overtuigd anticommunist en monarchist, naar de Verenigde Staten. Daar wordt hij onthaald als kenner van de Oriënt en raakt verzeild in een milieu van gelovigen in het nieuwe Duitsland, zij het dat het antisemitisme fel wordt betreden. Hij keert terug naar Europa en brengt zijn laatste jaren ziek door in het Italiaanse Positano waar hij nog serieuze pogingen doet een biografie over Mussolini te schrijven. In 1942 sterft hij, vroeg oud, op 36-jarige leeftijd.

Over dit wonderbaarlijke leven vol tegenstrijdigheden en driedubbele identiteiten heeft Tom Reiss een adembenemend boek geschreven dat een detective, biografie, politieke geschiedenis en reisjournaal in één is. En hij slaagt er overtuigend in aan te tonen dat Lev Nussimbaum dezelfde is als Kurban Said, de schrijver van *Ali en Nino*. Zie in deze Helling p. 24.

Leo Platvoet

De utopisten & Het eerste weekend

B. Schlink, *Het eerste weekend*, Uitgeverij Cossee, Amsterdam 2008, 187 pp., ISBN: 978-9059361973. Vertaald door Gerda Meijerink. Oorspronkelijk: *Das Wochenende*, Diogenes Verlag, Zürich 2008, ISBN: 978-3257066333

L. Fresco, *De utopisten*, Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2008, 288 pp. ISBN: 978-9044612356.

In de mooie weken van bevrijding, hemelbestorming en de neerdalende geest heb ik twee boeken gelezen die allebei te maken hebben met de erfenis van 1968. *Het eerste weekend* van Bernard Schlink (eerder terecht wereldberoemd geworden met *De voorlezer*) handelt over een RAF-terrorist die na twintig jaar gevangenschap gratie krijgt, en getraakteerd wordt op een weekend met zijn oude vrienden in een oud landhuis. De herinneringen aan toen, de discussies over hoe het zover heeft kunnen komen, waarom en waartoe, de veronachtzaming van het persoonlijke leven, de onderlinge relaties tussen de strijdmakkers: het wordt allemaal prachtig beschreven, fijnzinnig en zonder opsmuk. Dit in tegenstelling tot *De utopisten* van Louise O. Fresco, waarin een voormalige milieuactivist het tot staatssecretaris heeft geschopt en natuurlijk stuit op allerlei weerstanden en partijgekonkel. De dialogen zijn moeilijk verteerbaar, hij houdt een toespraak tot zijn vrienden die geen mens zou houden die zijn vrienden op een feestje toespreekt, de suspense is ongeloofwaardig en de persoonlijke besommeringen van de hoofdpersoon tamelijk lachwekkend. Onbegrijpelijk dat dat boek genomineerd werd voor de Libris-literatuurprijs.

Marius Ernsting

The Soul of Man Under Socialism

O. Wilde, *The Soul of Man Under Socialism*, vertaald door P.C. Boutens onder de titel *Individualisme en Socialisme*, De Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur, Amsterdam 1913 (reeks 'Wereldbibliotheek').

Volledige tekst beschikbaar via: <http://libcom.org/library/soul-of-man-under-socialism-oscar-wilde> en in het Nederlands: http://nl.wikisource.org/wiki/Individualisme_en_Socialisme

Een klein juweeltje, toevallig gevonden op de boekenmarkt van Middelburg: de Nederlandse vertaling van *The Soul of Man Under Socialism* van Oscar Wilde. Hij verzet zich tegen het socialisme als 'nijverheidstyrannie'. Vernederende arbeid wordt bij hem door machines gedaan. In zijn visie biedt het socialisme iedereen de kans om zichzelf te verwezenlijken, om individu te worden. Altruïsme is op die manier een bijproduct van het kapitalisme. Wilde streeft een hoger individualisme na, een individualisme waarin schoonheid en vreugde de idealen zijn en waarin de misdaad zal verdwijnen, omdat de straf wordt afgeschaft. Hij zet zich daarbij sterk af tegen het gezag van de publieke opinie en de notie van individualisme als egoïsme. "Een roode roos is niet zelfzuchtig doordat zij een roode roos begeert te zijn. (...) De egoïst is de man die eischen aan anderen stelt, en de individualist zal dat niet begeeren." Volgens bronnen op het internet heeft Jacques de Kadt zich sterk laten beïnvloeden door dit essay. Een absolute aanrader voor iedereen die worstelt met het vrijheidsideaal van links, zelfs al zijn niet alle opvattingen een kleine honderd jaar later even houdbaar gebleken. Ik las het met genot, want ook in dit essay is Oscar Wilde een groot woordkunstenaar.

Aysel Sabahoglu

1ezen

De beste de baas?

T. Swierstra en E. Tonkens (red.), *De beste de baas? Prestatie, respect en solidariteit in een meritocratie*, Amsterdam University Press 2008, 166 pp. ISBN: 978- 9053568156.

De – linkse – auteurs in deze bundel hebben gelijk. Het meritocratische ideaal – mensen moeten gelijke kansen hebben zodat hun maatschappelijke positie wordt bepaald door eigen verdienste en niet door ras, sekse of klasse – is uiteindelijk niet rechtvaardig als dat leidt tot grote tegenstellingen tussen groepen mensen. De auteurs verwijzen naar de klassieker van Michael Young, *The Rise of the Meritocracy*, die de zwartgallige voorspelling deed dat de meritocratische maatschappij in twee groepen uiteen zou vallen: zij die in staat zijn en zij die niet in staat zijn om hun kansen te grijpen. In verschillende stukken wordt daarom gezocht naar andere vormen van maatschappelijke waardering dan verdienste.

En toch heeft rechts een punt dat verdienste wel degelijk een rol mag spelen. In het begrip verdienste gaat het immers niet alleen om het talent van het individu, maar ook om de inzet waarmee dat talent gebruikt wordt. De econoom Jan Tinbergen bedacht daarom ooit de talentenbelasting als theoretisch herverdelingsinstrument. Belast het verschil in talent, maar niet het verschil in inzet. Het verschil in talent is bepaald door toeval. Het verschil in inzet wordt door mensen zelf bepaald. Slim idee, maar praktisch niet uit te voeren. En dus zullen er politieke verschillen van inzicht blijven bestaan of mensen in achterstandsposities dat aan zichzelf te wijten hebben of een gebrek aan talent hebben. Een leuk stuk in de bundel is trouwens 'Diplomademocratie' van Mark Bovens. Dat gaat over de kloof tussen de politieke elite en de lager opgeleiden.

Bart Snels

Dromer en doordouwer

A. Bleich, Joop den Uyl 1919-1987. *Dromer en doordouwer*, Uitgeverij Balans, Amsterdam 2008, 544 pp. ISBN: 978-9050188180

Een gedachte-experiment. Als Duitser ben je met de trein voor het eerst onderweg naar Amsterdam. Vol verwachting naar deze bijzondere stad stap je het station uit. Met een stadskaart uit de jaren vijftig oriënteer je je op de route die je wilt lopen. Tot je verbazing zie je dat de aangegeven pandjes langs de grachten nergens zijn te bekennen. De kronkelige waterslingers zie je ook niet. Uit de binnenstad hoor je ronkende auto's, rijdend naar parkeergelegenheid 'De Dam'. De zon verstopt zich achter de talloze kantoortorens. Aan een voorbijganger vraag je waar Amsterdam is. Je krijgt lachend te horen dat je daar bent.

Als het aan Joop den Uyl had gelegen was het niet bij een gedachte-experiment gebleven. Toen Den Uyl begin jaren zestig een machtige wethouder was, droomde hij van een moderne, groeiende, dynamische stad. Daartoe moesten verschillende grachten worden gedempt en zo'n veertigduizend oude stadswoningen tegen de grond. Hij wilde ruim 550 hectare complexen met hoogbouw en overal moesten benzinestations komen. Voordat zijn droom gerealiseerd kon worden, werd Den Uyl minister van Economische Zaken.

Dit is te lezen in de biografie over Den Uyl, geschreven door Anet Bleich. De betekenis van Den Uyl voor de politiek verdient een beschouwing op zich, maar hierover is al veel gezegd en geschreven. Weinig aandacht ging uit naar Den Uyl's rigoureuze stadsvernieuwingsplannen, beschreven in het hoofdstuk 'Manhattan aan de Amstel'. Terwijl juist deze opzienbarend zijn.

Noortje Thijssen

aanbevolen
strandlectuur
voor deze
zomer

HIERNA:
Amsterdamse schoolkinderen op
het Noordzeestrand, gefotografeerd
door Philippe Mc Intyre.
Zie ook p. 1-3.

Comme au bord de la Mer...

(...)

Entends indéfiniment, écoute
Le chant de l'attente et le choc du temps,
Le bercement constant du compte,
L'identité, la quantité,
Et ta voix d'ombre vaine et forte,
La voix massive de la mer
Se redire: je gagne et perds,
Je perds et gagne...
Oh! jeter un temps hors du temps!

Plus que seul au bord de la mer,
Je me livre comme une vague
A la transmutation monotone
De l'eau en eau
Et de moi en moi...

Zoals aan zee...

Hoor, beluister eindeloos
het gezang van de afwachting en de schok van de tijd,
het voortdurend wiegen van de rekening,
de identiteit, de kwantiteit,
en je stem als een ijle en luide schim,
de massieve stem van de zee,
die herhaalt: ik win en verlies,
ik verlies en win...
oh! een tijd te werpen buiten de tijd!

Meer dan eenzaam aan zee
lever ik mij als een golf over
aan de monotone transformatie
van water in water
en van mij in mij...

Dit is het slot van Paul Valéry,
'Comme au bord de La Mer',
uit: Morceaux Choisis, Paris 1930.
Nederlandse werkvertaling: Erica Meijers.